

Taloustieteen performatiivisuudesta moniperformatiivisuuteen: tapaustutkimuksena vaikuttavuusinvestoiminen

OLLI TIIKKAINEN & MIKKO J. VIRTANEN

Tiivistelmä

Toimijaverkostoteoretikko Michel Callonin ajattelusta liikkeelle lähtenyt performatiivisuuden tutkimusohjelma on kahden viime vuosikymmenen aikana saavuttanut merkittävän aseman taloutta tarkastelevan yhteiskuntatieteen kentällä. Ohjelma on kohdannut viime vuosina kuitenkin myös kritiikkiä sen tavasta tarkastella taloudellisia ilmiöitä ensisijaisesti yhdestä suunnasta, talouden tiedekytkennän kautta. Osallistumme artikkelillamme tähän Callonin tutkimusohjelman päivittämisestä käytävään keskusteluun: Avaamme ensin ohjelman ydinsisältöjä ja pureudumme sille rakentuviin tapaustutkimuksiin, joiden kohteena on yksi vastuullisen liiketoiminnan uusimmista muodoista, *vaikuttavuusinvestoiminen*. Peilaamme tämän jälkeen tutkimusten antia ja performatiivisuuden tutkimusohjelmaan sisältyviä ohjeistuksia omaan tapaustutkimukseemme, jonka kohteena on Sitran pyrkimys kotouttaa vaikuttavuusinvestoiminen Suomeen. Osoitamme tarkastelumme pohjalta, että keskittyminen taloustieteen performatiivisuuteen jättää muut vaikuttavuusinvestoimisessa keskeiset performatiivisuuden muodot katveeseen. Luonnostelemme tältä pohjalta moniperformatiivisuudeksi kutsumaamme tutkimustapaa. Ajatus tutkimuksellisesta moniperformatiivisuudesta vastaa Callonin ohjelman päivittämistarpeeseen havainnoimalla ilmiöitä eri arvottamisen muotojen, järkeilytylien ja perustelumallien yhdistelminä.

AVAINSANAT vaikuttavuusinvestoiminen, tulosperusteinen rahoitussopimus, SIB, vastuullinen liiketoiminta, performatiivisuus, moniperformatiivisuus, toimijaverkostoteoria, taloussosiologia, Michel Callon

Johdanto

Performatiivisuuden käsite pohjautuu ajatukseen siitä, että sanat ja ajattelutavat muovaavat todellisuutta. Käsitteen teki tunnetuksi filosofi-lingvisti J.L. Austin (2016/1962), joka nosti esille puhete-

kojen kaksinaisuuden: asiantilojen pelkän kuvaamisen lisäksi puheella voidaan saada aikaan myös muutoksia niissä.¹ Kielenkäytössä ei siis ole kyse ainoastaan toteamuksista, vaan kieli tekee ja tuottaa asioita. Esimerkiksi julistaminen avio-

puolisoiksi on performatiivinen puheteko, joka tuottaa avioon astuville uuden statuksen. Performatiivisuus on hyödyllinen käsite myös lingvistiikan ulkopuolella. Sen avulla voidaan avata muuttumattomina ja universaaleina pidettyjä asioita ja asiantiloja kieltä ja kielenkäyttöä yleisemmin. Esimerkiksi sukupuolta on kuvattu performatiivisena ilmiönä: se koostuu olemuksellisten ominaisuuksien sijaan jokapäiväisistä teoista, jotka luovat ja ylläpitävät sekä yksilön sukupuoli-identiteettiä että tietynlaisia sukupuolien yleisiä kategoriaita (Butler 1990 & 2010).

Yhteiskuntatieteissä performatiivisuuden ajatus on noussut viime vuosikymmeninä tärkeäksi erityisesti taloutta ja taloustiedettä koskevassa tutkimuksessa. Taustalla on klassinen näkemys taloustieteen keskeisestä vaikutuksesta kapitalistisen yhteiskuntamuodon kehkeytymiseen ja ylläpitämiseen (esim. Polanyi 2001/1944; Weber 2019/1922, luku 2). Nykykeskustelu aiheesta keskittyy erityisesti siihen, miten taloustiede tuottaa tietynlaista yhteiskuntamuotoa muovaamalla taloudesta ja yleisemmin yhteiskunnasta taloustieteellisten kuvausten kaltaista. Taloustiede tuottaa ennen kaikkea tietoa, joka muovaa toimintaa ja instituutioita, joten tarkasteluissa on pureuduttu erityisesti taloustieteen ja talouspolitiikan väliin suhteeseen ja siinä tapahtuneisiin muutoksiin (Sorsa & Eskelinen 2018, Birch 2017, Fourcade 2009). Talouspoliittisten näkemysten ja talusteorian kiinteä suhde on nostettu samalla esiin: toisen maailmansodan jälkeen keynesläinen taloustiede ohjasi kansantalouksia ympäri maailman elvyttämään finanssipoliittisesti (Schefold & Pasinetti 1999), vuoden 2008 finanssikriisin jälkeistä leikkauspolitiikkaa johdettiin puolestaan uusliberalistisen talousajattelun opeista (Blyth 2017).

Tutkimuskeskustelu talouden ilmiökentän performatiivisuudesta jatkuu edelleen vilkkaana. Alan vaikutusvaltaisimmaksi teoreetikoksi on viimeisten kahdenkymmenen vuoden aikana noussut ranskalainen antropologi-tieteentutkija, insinööri ja toimijaverkostoteoreetikko Michel Callon. Hänen vuonna 1998 julkaistun ja sittemmin klassikoksi nousseen *Laws of Markets* -teoksen artikkeleissa (Callon 1998b & 1998c) ensi kertaa muotoiltua *performatiivisuuden tutkimusohjel-*

maa on luonnehdittu jopa omaksi tieteenalaksi, ”uudeksi uudeksi taloussosiologiaksi”, Mark Granovetterin kehittämän uuden taloussosiologian paradigmaattiseksi seuraajaksi (McFall 2009; Granovetter 1985). Paradigmojen ero on kuitenkin selkeä: Granovetter selittää taloutta upottamalla sen yhteiskuntaan, osaksi ei-taloudellisia instituutioita ja prosesseja; Callon upottaa puolestaan talouden taloustieteeseen ja suuntaa katseensa prosesseihin, joissa taloustiede muodostaa ja kannattelee eli performoi taloutta.

Callonin tutkimusohjelma on kohdannut suosion ohella myös kritiikkiä. Kritiikin keskiössä on ohjelman tapa lähestyä talouteen liittyviä ilmiöitä vain tieteen kautta, jolloin esimerkiksi taloudellisten ilmiöiden poliittinen puoli jää valottamatta (esim. Miller 2002, Mirowski & Nik-Khah 2007, Butler 2010, Blok 2011, Hess 2013). Callonlainen tarkastelutapa tulkitsee taloustiedettä myös verrattain monoliittisesti, vaikka konsensusen sijaan myös taloustieteellinen tutkimuskenttä on moninainen ja sisäisesti erimielinen (Aspers 2005, Nik-Khah & Mirowski 2019). Callon (2009a) itse ja muut performatiivisuuden ajatuksesta inspiroituneet tutkijat ovat vastanneet kritiikkiin pyrkimällä huomioimaan performatiivisuutta yhä monipuolisemmin (esim. Esposito 2013, Brisset 2017, Birch & Muniesa 2020). Tämä työ on kuitenkin vielä kesken.

Callonin tutkimusohjelman päivittämistarve nousee esille erityisesti laajojen ja kompleksisten ilmiöiden tarkastelussa. Esimerkiksi kestävään kehityksen ja ilmastokriisin tarkastelu vain talouden ja taloustieteen kautta jättää monia keskeisiä toimijoita ja toimintatapoja katveeseen. Muun muassa kansainvälisten järjestöjen ilmastotyön vaikutukset ovat konkreettisia tavalla, joka ei jäseny taloudellisesti tai palaudu taloustieteeseen (Blok 2011). Keskeiseksi kysymykseksi on näin ollen noussut, missä määrin myös politiikka, oikeus, taide sekä muut jossain määrin vakautuneet *perustelumallit, oikeuttamisen tavat* sekä taloustieteestä poikkeavat tieteelliset ja sen kaltaiset *järkeilytyylit* (Hacking 2002, Ylikoski 2003) ovat performatiivisia (Esposito 2013, vrt. myös Boltanski & Thevenot 2006, Luhmann 1995).

Osallistumme tähän keskusteluun tutkimuk-

sellamme, jonka kohteena on *vaikuttavuusinvestoimiseksi* (engl. *impact investing*, jatkossa myös VI) nimetty uudenlainen ja leimallisen moniulotteinen yhteiskuntapoliittinen toimintatapa. Kyse on sijoitustoiminnan muodosta, jossa tavoitellaan samanaikaisesti sekä taloudellisia tuottoja että yhteiskuntapoliittista vaikuttavuutta. Tavoiteltu vaikuttavuus voi olla sosiaalista tai ekologista, ja sitä jäsennetään esimerkiksi YK:n kestävän kehityksen kriteerien kautta (Weber 2017). VI-toiminta poikkeaa näin ollen vastuullisesta sijoittamisesta: pyrkimyksenä ei ole ainoastaan välttää sijoitustoiminnan mahdollisia negatiivisia seurauksia vaan aktiivisesti tavoitella sijoitustoiminnasta koituvia hyötyjä. Hyötyjen tavoittelussa vaikutusten mallintaminen ja tehokkuuden mittaaminen ovat keskeisessä roolissa (Sitra 2016b, Barman 2015).

VI on lisäksi viime vuosina kytkeytynyt keskeisesti julkisen sektorin toimintaan. Tämä on tapahtunut ennen kaikkea ”ekosysteemisten” VI-toimintamallien, kuten tulosperusteisten rahoitussopimusten (engl. *social impact bonds*, *SIB*) kautta. Rahoitussopimuksilla on pyritty ratkaisemaan erilaisia yhteiskunnallisia ongelmia, kuten vankien rikosten uusintataipumusta, nuorten työttömyyttä ja maahanmuuttajien kotoutumisen kitkoja (FitzGerald, Fraser & Kimmitt 2020). Edellä mainittujen piirteiden lisäksi sopimusten hyödyllisyyttä perustellaan mahdollisuudella saavuttaa niin sanottuja *win-win-win*-tuloksia: yksityinen sijoitustoiminta tuottaa sekä taloudellisia voittoja että mitattua yhteiskunnallista vaikuttavuutta, julkinen sektori voi käyttää järkevästi varojaan maksamalla ainoastaan tehokkaista palveluista ja palveluntuottajat voivat saada joustavaa rahoitusta toiminnalleen (Williams 2020, 268).

Rakennamme VI-toiminnan performatiivisuuden pohjautuvan kontribuutiomme kolmiosaisesti: tarkastelemme ensin Callonin teoreettista ajattelua yleisesti, käymme sen jälkeen läpi ajattelusta inspiroitunutta VI-tutkimuskeskustelua ja sen tuloksia, ja lopuksi nostamme esiin huomioita omasta, suomalaista VI-toimintaa koskevasta tutkimuksestamme ja keskustelemme Callonin ohjelmasta niiden pohjalta. Pyrimme vastaamaan vaikuttavuusinvestointitutkimuksen piirissä esitettyyn haasteeseen tarkastella VI-järjestelyjä ai-

empaa monipuolisemmin ja rakentaa hyvä-paha-asetelman ylittäviä, hienojakoisia ja teoreettisesti kunnianhimoisia tutkimusasetelmia (Nicholls & Dagers 2017, Agrawal & Hockerts 2019, FitzGerald, Fraser & Kimmitt 2020). Metodologisena kontribuutiona performatiivisuudesta käytävään keskusteluun esitämme, että mikäli VI:n kaltaisia ilmiöitä lähestytään ainoastaan taloustieteen performatiivisuuden suunnasta, jäävät muut arvottamisen muodot, perustelumallit ja järjestyneet tutkimuksellisesti katveeseen. Pohdimme näin ollen lopuksi mahdollisuutta laajentaa callonlaista taloustieteen performatiivisuudelle pohjautuvaa tutkimustapaa *moniperformatiivisuuden* suuntaan.

Toimijaverkostoteoreettinen talous

Callonin performatiivisuuden tutkimusohjelman keskiössä on *performatiivisuuden teesi*: ”taloustiede, käsitteen laajassa mielessä², saa aikaan ja muotoilee taloutta sen sijaan, että se havainnoisi, miten se toimii” (Callon 1998b, 2). Virke vaikuttaa yksinkertaiselta, mutta se sisältää monia teoreettisia ja metodologisia taustaoletuksia ja ohjeistuksia. Avaamme näitä seuraavassa VI-toimintaa laajemmassa kontekstissa, sillä performatiivisuuden tutkimusohjelman teoreettisia sisältöjä ei ole toistaiseksi esitelty suomenkielisessä keskustelussa.

Ohjelman teoreettinen tausta on vaikutusvaltaiseksi nousseessa toimijaverkostoteoriassa (*actor-network theory*, *ANT*), jonka alkuperäisiin kehittäjiin Callon kuuluu yhdessä Bruno Latourin, John Law’n ja Annemarie Molin kanssa. Vaikka Callon on keskittynyt 1990-luvulta alkaen taloudellisten prosessien tarkastelemiseen ANT:n yleisen kehittelytyön sijaan, korostuvat toimijaverkostoteoreettiset juuret ja jatkuvuudet yhä hänen työssään. Performatiivisuuden tutkimusohjelma jatkaa Callonin mukaan siitä, mihin hänen toimijaverkostoteoriaa muovannut ”käänösten sosiologiansa” jäi, ”rikastaen ja syventäen analyysia, ilman epäjatkuvuutta” (Callon 2009b, 25; ks. Callon 1986, Callon 2016, McFall & Ossandón 2014, Ossandón 2019, Doganova 2019).

ANT:n vaikutus Callonin performatiivisuuden tutkimusohjelmaan näkyy erityisesti siinä, että

ohjelman tutkimuksissa ei rajata talouden ilmiöitä ja niihin liittyviä toimijoita etukäteen vaan kohteita lähestytään erilaisten inhimillisten ja ei-inhimillisten toimijoiden *sommitelmina*. Callon (2007, 13) pyrkii Gilles Deleuzen ja Felix Guattarin (1987) ajatteluun pohjautuvalla sommitelman (ransk. *agencement*) käsitteellä tavoittamaan ”yhdistelmän heterogeenisiä elementtejä, jotka ovat varovaisesti sopeutuneet (tai jotka on sopeutettu) toisiinsa”. Tarkastelu pohjautuu ja pureutuu siihen, kuinka inhimilliset, ei-inhimilliset, materiaaliset ja tekstuaaliset elementit kytkeytyvät erottamattomasti toisiinsa ilmiöiden muodostumisessa.

Callonin lähestymistapa poikkeaa sekä taloustieteen että taloussosiologian perinteisistä lähtökohdista kahdella toisiinsa liittyvällä tavalla. Ensinnäkin Callon pyrkii ANT:lle ominaisesti purkamaan erilaisia kahdentumisia, kuten yksilö ja yhteiskunta, subjekti ja objekti tai luonto ja kulttuuri. Tällaisten dualismien ja niitä hyödyntävien selitysten sijaan hän tarkastelee, miten erilaisia erotteluja luodaan erilaisissa käytännöllisissä järjestelyissä (esim. Callon 1998b, 8–9; Çalıřkan & Callon 2009). Taustalla on ANT:n ”yleiseksi symmetriaksi” nimetty metodologinen periaate: tutkijan ei tule hyödyntää ennakoon tehtäviä luokitteluja ja selittää ilmiöitä abstrakteilla käsitteillä, kuten yhteiskunnalla tai luonnolla, vaan luoda kuvauksia, jotka pureutuvat erilaisten erontekojen syntyyn tietyissä konteksteissa (Latour 2006/1993).

Callonin (1998b, 6–19) performatiivisuuden tutkimusohjelmassa talouden subjekteja ja objekteja tarkastellaan täten jatkuvasti muodostuvina, muokkaantuvina ja toisiinsa kytkeytyneinä tekijöinä. Näin pyritään ohittamaan sekä perinteisen taloustieteen lähtöoletus markkinoiden rationaalisista toimijoista että taloussosiologialle ominainen tapa selittää taloudellisia ilmiöitä ”sosiaalisella”, esimerkiksi normatiivisilla rakenteilla ja kulttuurisilla kiteytymillä. Tutkimuskohteeksi otetaan subjekteille ja objekteille attribuoitujen ominaisuuksien ja identiteettien sijaan se, miten taloutta tuotetaan moniaineksisissa sommitelmissa. Pyrkimyksenä on avata taloutta muodostavan performatiivisuuden verkostodynamiikkaa, havainnoida sitä, kuinka ilmiöt muodostuvat ta-

loudellisiksi sekä pureutua erityisesti laskennallisuuden rooliin tässä muodostumisessa (McFall & Ossandón 2014). Sommitelmallisuuden metodologialle pohjautuvaa tutkimusta, joka seuraa asioiden muodostumista taloudellisiksi ja laskennallisiksi ilmiöiksi, voi kutsua *laskennallisuuden antropologiaksi*.

Performatiivisuudelle pohjautuva laskennallisuuden antropologia yhdistelee empiristä ja käsitteellistä erityisellä, ANT:hen pohjautuvalla tavalla. ANT ei ole käsittejärjestelmä vaan lähestymistapa ja tutkimusote, ”teoria–menetelmäpaketti”, jossa teoria, menetelmät ja empirinen tarkastelu sulautuvat toisiinsa tutkimuskäytännöissä (Silvast & Virtanen arvioissa, Virtanen ym. 2021). Ilmiöiden muodostumista sommitelmiksi seurataan jatkuvana prosessina mahdollisimman läheltä. Samalla muodostumisen seuraamisessa pyritään välttämään teoreettisia ennako-oletuksia ja käsitteellisiä lukkoonlyöntejä. Tutkimustyötä edeltävien selitysmallien sijasta tutkimuksissa pyritään tuottamaan käsitteistöä, joka nousee tutkimuskohteiden hienojakoisesta tarkastelusta, purkaa aiempia käsitteellistyksiä, tuottaa tarkasteluun uusia kulmia ja avaa ilmiöiden uudenlaisia kytköksiä. Luotuja käsitteitä, kuten verkostoa, laskennallisuutta tai sommitelmaa, ei määritellä tiukasti – niitä käytetään pikemminkin löyhästi tarkastelun ja ajattelun apuvälineinä, tutkimuksellisenä heuristiikkana, joka ohjaa ilmiöiden muodostumisen havainnointityötä. ANT ja sille pohjautuva Callonin tutkimusohjelma seuraa näin ollen Deleuzen ja Guattarin (1987, 1994) ajatusta käsitteiden luomisen ja todellisuuden kuvauksen yhdistämisestä. Tutkimus on Callonille ilmiöiden muodostumisen prosessien kuvailua mahdollisimman läheltä ja tarkasti sekä tähän kuvailuun kiinteästi kytkeytyvien käsitteiden käyttöä ja kehittelyä.³

Talouden performatiivisuus: laskennalliset välineet, markkinat ja taloustiede

Talous on Callonille performatiivista eli jatkuvaa taloudelliseksi muodostumista, mistä Callon käyttää myös käsitettä taloudellistuminen (engl.

economization). Käsitteen taustalla on huomio siitä, että talouden ilmiöitä ei ole mielekästä yksinkertaistaa käsitteellisesti esimerkiksi lähemällä liikkeelle subjekteista ja objekteista. Callon ei siis tarkoita taloudellistumisella sitä, että talous valtaisi vähitellen muita elämäntaloja, kuten *ekonomisaation* käsitteellä⁴ on toisaalla korostettu (ks. esim. Jessop 2012). Kyse on sen sijaan painotuksesta kohti kaikkia laskennallisia prosesseja, joiden kautta asiat ”tulevat taloudeksi” (Çalışkan & Callon 2009). Taloudellistuminen on esimerkiksi tuotteistamista, markkinallistamista ja arvottamista taloudellisesti.

Performatiivisuuden tutkimusohjelman metodologinen ydin täten kuuluu: jotta voisi ymmärtää taloutta, tulee ymmärtää niitä välineitä, joiden avulla taloutta muodostuu. Tässä Callonin talouden jatkuvaan muotoutumiseen pureutuvan tutkimustyön kärkenä on *laskennallisuus*. Taloudellisten ilmiöiden keskiössä ovat laskennalliset välineet ja talous koostuu viime kädessä taloustieteestä johdetuista laskennallisista vastauksista talouden perustavanlaatuisen kysymykseen: kuinka informaatiota jäsennetään päätöksenteon apuna vaihtokaupassa (Callon 1998b, 3–5). Rationaalisista yksilöistä perinteisesti liikkeelle lähtevä taloustiede ja talouden yhteiskunnallisia puitteita tarkasteleva taloussosiologia tarjoavat hyödyllisiä vastauksia kysymyksiin talouden logiikasta, mutta kummastakin puuttuu Callonin mukaan antropologinen näkemys: kaikkea taloudellista toimintaa tulisi tarkastella antropologisesti jäsentävänä tilanteena (Callon 1998b, Çalışkan & Callon 2009). Toimiakseen taloudellisesti näissä tilanteissa eli tehdäkseen laskettuja sopimuksia toimijalla on oltava informaatiota niistä mahdollisista maailmantiloista, joiden suhteen hän tekee päätöksiä (Callon 1998b, 4; Callon & Muniesa 2005). Koska talous on pitkälti laskennallisuutta, on taloutta ymmärtääkseen vastattava kysymykseen siitä, mistä laskennallisuus koostuu (mt., 4–19).

Callonlaisittain laskennallisuus toteutuu performatiivisesti ja ilmenee toimijoiden ja *laskennallisten välineiden* sommitelmissa (Callon & Muniesa 2005, Callon 1998b, Çalışkan & Callon 2009). Laskennallisten välineiden kirjo on laaja ja kattaa kaikki tekniikat, toimenpiteet, teoriat ja

säännöt, joiden avulla kyetään laskemaan (Callon 1998b, 21). Kyse on esimerkiksi markkinoille välttämättömistä materiaalisista puitteista (markkinapaikat, pörssirakennukset, logistiset ketjut), mittauslaitteista ja -kriteereistä (tieteelliset mittauskäytännöt, laatustandardit, taloudellisen arvon määreet) sekä erilaisista menettelytavoista (lakipohjaiset järjestelyt, sopimustekniset kriteerit, markkinamekanismi itse), jotka yhdessä antavat taloudelliselle toiminnalle sille ominaisen muodon (Callon 1998b, 21). Callon korostaa, että ymmärtääkseen esimerkiksi tiettyjen markkinoiden toimintaa, tutkijan tulee tarkastella nimenomaan sille ominaisia välineitä ja työkaluja osana kyseisten markkinoiden luomista ja niillä tapahtuvaa toimintaa.

Taloudellistumisen performatiivisuudessa keskeistä on kaksoisliike, jossa laskennalliset välineet muovaavat taloudellisia toimijuuksia ja toimijat hyödyntävät laskennallisia välineitä ja samalla muokkaavat niitä. Klassinen esimerkki kaksoisliikkeestä on optioiden hinnoittelua varten kehitetty Black–Scholes(–Merton)-malli BSM (Black & Scholes 1973), joka ei performatiivisuuden ajatusta seuranneen Donald MacKenzen (2007) mukaan niinkään kuvannut aktuaalisia hintoja ja taloudellisia prosesseja, vaan pikemminkin muovasi todellisuutta itseään vastaavaksi. Osa malliin sisällytyneistä oletuksista – kuten ajatus siitä, kuinka option hintaa voitaisiin arvioida sen perusteella, miten se suhtautuu markkinatoimijoiden käsitykseen option tulevaisuuden volatilititeetista eli tuoton keskihajonnasta – näyttäytyivät jo esitelyhetkenään epärealistisina. Oletukset tarjosivat kuitenkin hyödyllisen pohjan laskennallisuudelle, joten ne vakautuivat ja yleistyivät: malli tarjosi hyödyntäjilleen ”kognitiivisen yksinkertaisuuden” edun – finanssitoimijat pystyivät hyödyntämään sitä suhteellisen intuitiivisesti verrattuna muihin vastaaviin malleihin (ks. tarkemmin MacKenzie & Millo 2003, MacKenzie 2007). Näin malli vakautui todellisuuden osaksi ja todellinen käyttäytyminen alkoi lähestyä mallin mukaista käyttäytymistä. Samalla mallin taustalla olevat taloustieteelliset premissit saivat vaikutusvaltaa ja talousteoria alkoi ohjata taloudellista toimintaa, jolloin mallin oletama maailma ja reaali maailma lähestyivät toisi-

aan (MacKenzie 2006 & 2007, Callon 2007, Esposito 2013, Brisset 2016).

BSM:n tyyppisten vahvasti performatiivisten mallien lisäksi Callonin ohjelma pyrkii kuitenkin kattamaan myös paljon laajemman kirjon taloutta tuottavia järjestelyjä. Kaikki performatiivisuus ei ole yhtä suoraviivaista ”todellisuuden tuottamisen” suhteen ja laskennalliset välineet paitsi tuottavat myös kuvailevat taloudellisia prosesseja.⁵ Välineet eivät ole myöskään abstrakteja ja universaaleja vaan myös sosio-materiaalisesti kiinnittyneitä. Callon (1998b) korostaa, että kaiken taloudellisen toiminnan taustalta on vaihtokauppaan, tavaroiden kiertämiseen ja tavaraksi muodostamiseen liittyvää materiaalisuutta. Vaikka erityisesti finanssimarkkinat ja niille ominainen laskennallisuus vaikuttavat virtuaalisilta, materiaalisesta todellisuudesta irrallisilta, myös ne ovat Callonille materiaalisesti ankkuroituneita vaihdettaviin hyödykkeisiin sekä materiaaliin laskentavälineisiin ja markkinajärjestelyihin. Esimerkiksi BSM:n performatiivisuuden taustalla vaikuttivat optiokauppaa julkisissa pörssisaleissa vauhdittaneet hinnoittelukaaviopaperit; myöhemmin finanssikauppaa ovat puolestaan kiihdyttäneet tietokoneet, jotka tehostavat finanssitalouden kannalta keskeistä laskennallisuutta.

Samaan tapaan *markkinat* ovat Callonille (1998b, 2007, 2016) viime kädessä sosio-materiaalinen järjestely ja väline, jonka kautta vaihtokauppa ja tavaroiden kiertokulku tulevat mahdollisiksi. Markkinat yhdistävät taloustiedettä ja taloudellista toimintaa. Callon rakentaakin omat tutkimuksensa keskeisesti laskennallisten välineiden, taloustieteen ja markkinoiden yhdistelmälle, joka toimii performatiivisesti ja muodostaa jatkuvasti taloutta. Performatiivisuuden tutkimusohjelman näkökulmasta markkinat eivät muodostu automaattisesta kysynnän ja tarjonnan ristipaineesta tai rationaalisten yksilöiden preferenssipohjaisesta toiminnasta; markkinat eivät ole Callonille abstrakteja ja itseriittoisia vaan materiaalisesti erilaisilla välineillä ja järjestelyillä tuotettuja. Markkinoille ja niitä tarkastelevalle tutkimukselle keskeisiä ovat hallinnointimenettelyt, poliittiset toimenpideohjelmat ja tieteellinen tutkimus – koko ”talouden teknologia” (Barry & Slater 2002).

Tällaiset järjestelyt eivät kuitenkaan synnytä markkinoita niistä itsestään irrallisiksi alueiksi. Kyse on pikemminkin markkinoita tuottavien järjestelyjen ja markkinoiden välisestä yhteyksien verkostosta, jossa markkinat muodostuvat ja pysyvät toiminnassa. Samalla markkinat muokkaavat esimerkiksi poliittisia toimenpideohjelmiä markkinapohjaisen moraalisen oikeuttamisen kautta: argumentoidaan esimerkiksi, että markkinat hoitavat hoivapalvelut kaikkein tehokkaimmin. Kuten kaikessa taloudellistumisessa myös markkinoiden kaksisuuntaisessa muodostumisessa erilaisten välineiden, kuten kustannuslaskelmin ja niihin kytkeytyvien ohjelmistojen, rooli on keskeinen. Esimerkiksi markkinapohjaisen hoivapalvelutuotannon tueksi voidaan esittää kustannus-hyöty-laskelmia ja yleisempiä kansantaloudellisia mittareita ja tunnuslukuja, kuten kestävyysvajeesta kertovia tutkimuksia.

Callonin (1998b, 23–32) performatiivisuuden tutkimusohjelma kiertyy vyyhdiksi, jossa laskennalliset välineet ja markkinat yhdistyvät edelleen *taloustieteeseen* – ja näiden kolmen yhdistelmät performatiivisesti jatkuvasti taloutta. Ohjelman metodologinen ohje keskittyy laskennallisten välineiden tarkastelemiseen yhdistyy näin ollen edelleen taloustieteen ja sen vaikutusten tarkasteluun. Taloustieteellinen teoria on taloudelle keskeisen formaalin laskennallisuuden yleinen lähtökohta ja sen kannattelijat. Samalla teoria on myös taloudellistumisen viimekätinen ajuri, sillä teorian pohjalle rakentuvat laskennalliset välineet ja mallit kantavat, ylläpitävät ja levittävät talousteoreettisia jäsennostapoja. Talousteoreettiset määritelmät esimerkiksi kysynnästä ja tarjonasta sekä niiden markkinapohjaisista ratkaisuisista ovat vakiintuneet erilaisiin toimenpideohjelmiin ja julkiseen keskusteluun. Nämä ajatukset perustuvat puolestaan yleisemmille teoreettisille oletuksille esimerkiksi markkinoilla jakautuvasta informaatiosta ja toimijoiden rationaalisuudesta. Callonin ajattelu asettuu tässä Polanyin (2016/1944) ja Weberin (2019/1922) viitoittamalla tielle: taloutta ymmärtääkseen tulee tarkastella rinnakkain sekä taloudellista toimintaa että siinä eri tavoin välittyntä teoreettista ajattelua.

Callonin tutkimusohjelma on siis kehity-

empiirisen tutkimuksen pohjalta ja sitä ohjaamaan. Näin ollen sen sisältö avautuu parhaiten konkreettisten esimerkkien myötä. Tarkasteleminen seuraavaksi sitä, miten laskennallisiin välineisiin, taloustieteeseen ja markkinoihin pohjautuvan talouden performatiivisuuden ajatusta on hyödynnetty vaikuttavuusinvestoimistutkimuksen kentällä. Nostamme esille kaksi tärkeäksi nousutta tutkimusta ja avaamme samalla Suomeenkin rantautuneen mutta toistaiseksi vähälle yhteiskuntatieteelliselle huomiolle jääneen VI-toiminnan taustaa.

Sovellutuksia: vaikuttavuusinvestoimisen laskennallisuudesta

Vaikuttavuusinvestoimisesta on kehkeytynyt 2010-luvun aikana merkittävä vastuullisuutta painottavan liiketoiminnan muoto: globaalien VI-markkinoiden koon arvioidaan tällä hetkellä olevan jopa 500 miljardia dollaria ja VI:n tiiviisti käytännön yhteiskuntapolitiikkaan kytkeytynyttä muotoa eli tulosperusteisia SIB-rahoitussopimuksia on toteutettu 24 maassa yli 130 projektin voimin (GIIN 2019, Social Finance 2020). Myös tutkimusmaailma on vähitellen herännyt tarkastelemaan ilmiötä ja sen moninaisia yhteiskunnallisia kytköksiä (esim. FitzGerald, Fraser & Kimmitt 2020, Chiapello & Knoll 2020, Lehner 2017). Yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen piirissä on kysytty, millaisiin laajempiin yhteiskunnallisiin virtauksiin VI osallistuu, ja ilmiötä on analysoitu muiden muassa osana kestävyystavoitteiden vähittäistä leviämistä yhteiskuntapolitiikkaan, yhteiskunnallista finansialisoitumista sekä julkishallinnon uusliberalisoitumista. Lisäksi on tarkasteltu VI:n muovautuvaisuutta ja pohdittu historiallisten ja kansallisten kontekstien vaikutuksia sen eri ilmenemismuotoihin aina anglo-amerikkalaisesta filantropian uudesta aallosta suomalaisen hyvinvointivaltion kehittämiseen. (Pennanen 2020, Tiikkainen 2019, Golka 2019, Barman 2015; Alasuutari & Qadir 2014.)

Talouden performatiivisuudesta kiinnostuneet tutkijat ovat keskittyneet erityisesti VI:n laskennallisiin välineisiin, kuten arviointistandardei-

hin ja sijoituspäätoksiin kytkeytyviin taloustieteellisiin premisseihin ja malleihin. Tarkasteluissa on pureuduttu esimerkiksi mallien ja standardien vaikutuksiin vaikuttavuusinvestoimisen muotoiluprosesseissa. (Barman 2015 & 2020, Chiapello & Godefroy 2017, Neyland 2018, Neyland ym. 2019.) Avaamme seuraavassa kahta näille lähtökohdille rakentuvaa tutkimusta. Käymme ensin läpi Emily Barmanin (2015) VI:n arviointijärjestelmien genealogiaa. Tämän jälkeen kuvaamme Daniel Neylandin (2018) julkisen ja yksityisen sektorin rajapinnassa toimivaan tulosperusteiseen rahoitussopimukseen pureutuvaa tapaus-tutkimusta. Molemmat tarkastelut tukevat callonlaiseen ajatukseen laskennallisten välineiden performatiivisuudesta ja performatiivisuuden keskeisyydestä taloussosiologiassa.

Sosiologi Emily Barman (2015) nostaa tutkimuksessaan esille erilaisten *arviointijärjestelmien* keskeisen roolin VI-järjestelyjen muodostumisessa. Barmanin analyysissä VI:n aikajana alkaa vuodesta 2007, jolloin filantropiaa pyrittiin muotoilemaan yksityisiä sijoittajia houkuttelevaksi erityisesti Yhdysvalloissa.⁶ Maailman vaikutusvaltaisimpiin säätiöihin kuuluvan Rockefeller-säätiön rooli oli tässä keskeinen. Säätiö sidosryhmiin kiinnitti huomionsa yhteiskuntapoliittisten ja ekologisten ongelmien sijoittajalähtöisiin ratkaisuihin. Esimerkiksi mikrorahoitusta ja puhtaan teknologiaan investoimista oli tuolloin jo olemassa, mutta kyse oli pitkälti toisistaan erillisistä ja hajallaan olevista vastuullisen liiketoiminnan muodoista. Säätiö pyrki kehittämään vaikuttavuusinvestoimista eräänlaiseksi kattokäytännöksi, jonka avulla eri vastuullisen sijoittamisen muotoja voitaisiin tuoda yhteen ja samalla ulottaa yhteiskunnallisen vaikuttavuuden tavoittelu pienimuotoisesta *niche*-toiminnasta valtavirtasijoittajia kiinnostavaksi sijoitusmuodoksi. Näin ollen säätiössä aloitettiin aktiivinen tiedonkeruu- ja analysointityö VI-markkinoiden uudelleenmuotoilua varten (mt., 21–22).

Markkinoiden sirpaleisuuden lisäksi muotoilutyön haasteena oli Barmanin (mt., 23) mukaan *mahdollistavan infrastruktuurin* (engl. *enabling infrastructure*) puuttuminen. Valtavirtasijoittamisessa oli selkeä laskennallinen kehys sille, mikä on

arvokasta ja miksi: hyvä sijoitus on sellainen, joka tuottaa tuottoja sopivan riskiprofiilin raameissa. Yhteiskuntapoliittista ja ekologista vaikuttavuutta tavoittelevan VI:n kohdalla vastaava kehys kuitenkin puuttui. Ei ollut selvää, mikä tarkalleen on vaikuttavaa, eikä myöskään ollut olemassa sellaista kriteeristöä tai tahoja, joka olisi kyennyt määrittämään vaikuttavuutta universaalisti. Vaikuttavuutta arvottavien välineiden kehittäminen nousi näin ollen tärkeäksi tavoitteeksi VI-markkinoiden rakentamisessa.

Ensimmäisenä välineenä Rockefeller-säätiön keskeisesti rahoittama GIIN-verkosto (*Global Impact Investing Network*) loi raportointistandardi IRIS:n (*Impact Reporting and Investment Standard*), joka mukaili valtavirtasijoittamisen raportointikehikoita. Näiden kehikoiden tavoini IRIS:n oli tarkoitus tuottaa dataa, joka tarjoaisi mahdollisuuden sijoituskohteiden mittaamiseen samalla mittarilla ja tähän pohjautuvaan vertailuun (Barman 2015, 29). Valtavirtasijoittamisessa tällainen sijoituskohteiden yhteismitallistaminen tapahtuu markkinamekanismin ja sijoituskohteiden rahallisen arvon välityksellä. VI:ssa tämä ei kuitenkaan ollut suoraan mahdollista, sillä vaikuttavuusinvestoinnin kannalta keskeisiä ovat pelkkien hintojen lisäksi myös monenlaiset yleiset arvot (taloudellinen, sosiaalinen, ekologinen) kuin myös hienojakoisemmat arvonäkemykset näiden arvojen sisällä. VI-järjestelyjen vaikutusten tarkka ja yksinkertainen yhteismitallistaminen osoittautui näin ollen käytännössä mahdottomaksi ja IRIS:ista muodostettiin lopulta pluralistinen arviointistandardi; sitä hyödyntävä yritys tai järjestö velvoitettiin raportoimaan toimintaansa jopa 170 eri vaikuttavuuden toteutumisskaalalla (Barman 2015, 32). Kun kaikkia VI-toimintaan liittyviä vaikuttavuuksia ei onnistuttu lopulta yhteismitallistamaan, nähtiin parhaana ratkaisuna mahdollisimman monen osatekijän standardointi.

IRIS-standardi teki sijoituskohteiden vertailun mahdolliseksi, mutta samalla se osoittautui laajuutensa vuoksi monimutkaiseksi ja raskaaksi arvottamisen välineeksi määrämuotoiseen selkeyteen tottuneille sijoittajille. Erityisesti sijoitusportfolioiden muodostaminen standardin pohjalta osoittautui työlääksi: pluralistinen ke-

hikko kertoi kyllä tietyn yrityksen tai järjestön toiminnan vaikuttavuudesta, mutta sijoittajien oli vaikea hahmottaa sen kautta vaikuttavuuden yleistä tasoa ja näin ollen sijoituksensa arvoa. Tämä johti toisen Rockefeller-säätiön tukeman järjestön, B-Labin, kehittämän *Global Impact Investing Reporting Systemin* (GIIRS) pyrkimykseen luoda yleisiä kriteerejä, joiden perusteella yhteiskuntapoliittista vaikuttavuutta voitaisiin arvioida mahdollisimman yksinkertaisesti, yhdellä tulosluvulla ja arviointitähkien määrällä yhdestä viiteen (Barman 2015, 33; myös Barman 2020). Tässä GIIRS seurasi valtavirtasijoittamisessa keskeisiä luokituslaitoksia, kuten Moody'sia ja Standard & Poor'sia, jotka pyrkivät ilmaisemaan esimerkiksi luottoluokituksia – eli sijoitukseen sisältyvää riskiä – mahdollisimman yksinkertaisesti sijoituspäätöksen näkökulmasta. Siinä missä IRIS-standardin tavoite oli tehdä vaikuttavuudesta mahdollisimman seikkaperäistä, GIIRS pyrki ohittamaan yhteismitallisuuden ongelman tiivistämällä vaikuttavuuteen ja sen arviointiin liittyvää kompleksisuutta merkittävästi ja tekemällä siitä helpompaa tulkita ja hallinnoida.

Sekä IRIS että GIIRS olivat olennaisessa roolissa VI-markkinoiden ja koko VI-toiminnan rakentumisprosessissa. Barman (2015, 35) korostaa niiden ja vastaavien laskennallisten välineiden roolia taloudellisten ilmiöiden analyysissä ja olennaisena väylänä sen tarkasteluun, kuinka talous ”finansialisoituu” eli kuinka finanssifääri nousee reaalityönnästä ja tuotantoa keskeisemmäksi (ks. myös esim. Davis & Kim 2015). Barmanin laskennallisten välineiden genealogian keskeinen tulos on kuitenkin tästä näkökulmasta yllättävä: kumpikaan VI-järjestelyjä performoineista laskennallisista välineistä ei lopulta pyrkinyt arvottamaan yhteiskuntapoliittisia ja ekologistia vaikuttavuuksia kääntämällä niitä taloudellisiksi. Välineet eivät sulauttaneet erilaisia vaikuttavuuksia toisiinsa esimerkiksi hinnoitteleamalla yhteiskuntapoliittisia vaikuttavuuksia vaan pitivät eri vaikuttavuudet lopulta erillisinä, ”samassa tilassa olevina arvoina ilman muuta yhteistä kuin yhteinen ajallinen ja tilallinen läsnäolo” (Barman 2015, 36).

VI-standardit eivät tuottaneet näin ollen yhteiskuntapolitiikan ekonomisaatiota (ks. esim.

Jessop 2012). Barman peilaa löydöstään aiemmin toteutettuihin tutkimuksiin, joissa taloudelliset ja muut tavoitteet on nähty keskenään ”vihamielisinä maailmoina” ja taloudelliset tavoitteet muita tavoitteita kolonisoivina (esim. Zelizer 2005, Healy 2006). Vaikka VI on esimerkiksi finanssilogiikan saapumisesta uuteen sosiaalisen toiminnan sfääriin, tämä ei kuitenkaan siis suoraan merkitse sitä, että taloudesta poikkeavat arvot menettäisivät merkityksensä. Barman korostaa samalla tarkkaavaisuutta laskennallisten välineiden tutkimuksessa: ne voivat toimia ekonomisoivasti tai finanssialisoivasti, mutta niitä ei ole mielekästä tulkita automaattisesti ekonomisaation airuina.

Samaan VI-toimintaa koskevaan tutkimuskeskusteluun osallistuu myös sosiologi Daniel Neyland (2018), joka lähestyi vaikuttavuusinvestoimiseen kytkeytyvää laskennallisuutta ruohonjuuritasolla. Neyland tutki Iso-Britannian Essexissä toteutettua lasten huostaanottoja vähentämään pyrkinyttä tulosperusteista rahoitussopimusta (SIB), joka noudatti vastaavien VI-rahoitussopimusten vakiintuneita ohjeita: tuodaan yhteen julkinen sektori, yksityisiä sijoittajia, sosiaalisen vaikuttavuuden analysointiin erikoistunut organisaatio sekä palveluntuottajia, jotka pyrkivät tuottamaan tietyn julkisen sektorin toimivan yhteiskuntapoliittisen vaikuttavuuden (Tan ym. 2019). Essexin SIB-järjestelyn tavoitteena oli vähentää lasten huostaanottoja. Tämän vaikuttavuustavoitteen saavuttamiseksi muodostettiin palveluketju, jossa yksityisten sijoittajien rahoittama palveluntuottaja ensin opetti tiettyä terapiamuotoa paikallisille terapeuteille, terapeutit hyödynsivät edelleen oppimaansa ja pyrkivät auttamaan huostaanottoriskin alla olevia lapsia perheineen ja näin välttämään huostaanottoja Essexissä.

Mittariksi hankkeen vaikuttavuudelle valittiin se, kuinka monta lasten huostaanotettuna vietämää vuorokautta intervention kautta voitaisiin välttää ja näin ollen säästää julkista rahaa. Sopimuksen kooksi muodostui 3,1 miljoonaa puntia ja Essexin kunnalle laskettiin yhteensä 17 miljoonan punnan säästöodotus. Sijoittajille oli

puolestaan tarkoitus maksaa takaisin 8–12 prosentin korkotuotot sijoittamastaan pääomasta. Toisin kuin SIB-järjestelyissä yleensä, korkotuotoja maksettiin myös jo ennen kuin viisivuotinen ja 380 perheen elämään vaikuttanut interventio saatiin päätökseen – käytännössä heti kun perhe oli saatu palvelun piiriin eikä vasta silloin, kun vaikuttavuustavoite eli huostaanoton välttämisen oli todistettu. (Neyland 2018, 6–7.)

Neylandin tutkimus valottaa Essexin SIB:issa ilmeneviä sosiaalipoliittisten toimien ekonomisaatiota eli talouden logiikan laajentumista. Ekonomisaatio kytkeytyy erityisesti rahamääräiseen laskennallisuuteen ja sen pohjalta tehtyihin sopimuksiin. Toisin kuin Barmanin tutkimuskohteissa Essexin SIB-järjestelyssä projektin yhteiskuntapoliittista vaikuttavuutta sidottiin vahvasti hintoihin. Neyland korostaa kuitenkin, ettei Essexin SIB itse asiassa kuitenkaan toiminut caltonlaisena markkinoita performoivana välineenä, kuten Barmanin (2015) analysoimat arviointistandardit. Neylandin johtopäätös on näin ollen mielenkiintoinen performatiivisuuden tutkimuksen näkökulmasta.

Ensimmäiseksi sijoittajat eivät joutuneet Essexissä kantamaan täysimittaista taloudellista riskiä, joka on yleensä kirjoitettu sisään vastaaviin, markkinoita rakentamaan pyrkiviin SIB-järjestelyihin (ks. esim. Weber 2017, Tan ym. 2019). Sijoittajien taloudellista riskiä vähennettiin tarjoamalla heille 30 prosentin verohelpotus sijoituksesta Iso-Britannian uutta, vaikuttavia sijoituksia tukevaa lakia mukailleen. Lisäksi sijoittajille tarjottiin mahdollisuus nostaa sijoittamiaan varoja pois hankkeesta ennen sen päättymistä ja lopullisen vaikuttavuuden todentamista. Toiseksi järjestelystä puuttui Neylandin mukaan kilpailullinen elementti, sillä koko palvelun vaikuttavuus kytkettiin tietyn terapiamuodon tarjoamaan ratkaisuun eikä terapiamuotoa ollut mahdollista vaihtaa, vaikka se osoittautui monella tavalla riittämättömäksi vastaamaan monimutkaiseen huostaanoton ongelmaan. Terapiamuoto sopi esimerkiksi vain tietynlaisten, ei vielä kriisivaiheessa oleviksi määriteltyjen lapsiperheiden ongelmiin. (Neyland 2018, 12.)

Kolmanneksi Neyland korostaa tutkimuksessaan, ettei SIB täyttänyt markkinamääritelmiä myöskään markkinatoiminnalle keskeisen informaation jakautumisen osalta. Asetelma oli jo lähtökohtaisesti epäsuhtainen, sillä kyky ja mahdollisuus hyödyntää laskennallisia välineitä oli jakautunut eri toimijoiden välillä epätasaisesti. Siinä missä sijoittajat arvioivat tulevaisuutta ja sitä kautta sijoitustoimintansa taloudellisia riskejä verrattain tarkasti, ilmeni julkisella sektorilla vaikeuksia tulevaisuutta koskevien laskelmien kanssa. Kuluja ei osattu ennustaa tarkasti eikä julkisen sektorin havittelemia kustannussäästöjä voitu lopulta osoittaa. (Mt., 13.)

Sijoitusriskin vähäisyys, kilpailun puuttuminen ja informaation epätasainen jakautuminen tekivät Essexin SIB-järjestelystä lopulta vähemmän markkinallisen kuin sille asetettiin tavoitteeksi. Neyland (2018, 5) kutsuukin järjestelyä ”anti-markkinavälineeksi”. Kyse oli Neylandin mukaan laskennallisesta välineestä, joka performoi vaikuttavuusinvestoimista taloudellisesti tiettyjen tieteellisten lähtökohtien pohjalta, mutta joka ei kuitenkaan kyennyt luomaan markkinointa. Essexin SIB näyttäytyi näin ollen varsinaisen markkinatoiminnan sijaan eräänlaisena markkinoiden antiteesinä, sijoittajille hyödyllisenä vuokrasopimuksena. Neyland päätyikin tutkimuksensa pohjalta skeptiseksi koko vaikuttavuusinvestoimista kohtaan ja kysyy: jos VI-toiminnassa yhteiskuntapolitiikkaa ei kyetä muovaamaan markkinalogiikan mukaisesti toimivaksi – mitä on kritisoitu finansialisaation ja ekonomisaation näkökulmasta silloinkin kun se toimii (ks. esim. Dowling & Harvie 2014) – eikä sen kautta päästä toivottuihin tuloksiin, niin mikä lopulta on vaikuttavuusinvestoinnin *win* muille kuin sijoittajille, kun sitä verrataan perinteisempään julkisen sektorin toteuttamaan sosiaalipolitiikkaan?

Kysymys on yhteiskuntapolitiittisesti tärkeä ja sekä Barmanin että Neylandin performatiivisuuteen pohjautuvat tutkimukset tuottavat vaikuttavuusinvestoimisesta monipuolista ja kiinnostavaa informaatiota, jonka pohjalta tähän ja vastaaviin kysymyksiin voidaan vastata tutkimuspohjaisesti. Tutkimukset tarkastelevat talouden ja yhteiskuntapolitiittisten toimien rajapintaa pureutumalla

VI-järjestelyissä keskeisiin laskennallisiin välineisiin ja näiden ympärille muodostuviin sommitelmiin. Molemmat tutkimukset myös alleviivaavat sitä, kuinka laskennallisuuden tarkastelu voi tuottaa yllättäviä tuloksia. Esimerkiksi yhteiskuntapolitiikan ekonomisaatio ja finansialisaatio ovat monessa yhteydessä toimivia yleistyksiä, mutta ne voivat myös paljastua lähemmässä tarkastelussa vähemmän suoraviivaisiksi ja odottamattoman kompleksisiksi.

Metodologisesti Barmanin ja Neylandin tarkastelut osoittavat, että laajasti mielletyn taloustieteen performatiivisuus on tärkeä näkökulma vaikuttavuusinvestoimisen tyyppisten ilmiöiden ymmärtämiseksi. Samalla ne nostavat esille performatiivisuuden moniaineisuuden: ilmiöiden muovautuminen ei tiivisty yleisen tason teeseihin, kuten ajatukseen (finanssi)talouden suoraviivaisesta alan valtauksesta. Vaikka kumpikin tutkimus osoittaa sekä performatiivisuuden että VI-järjestelyjen kompleksisuuden, ne eivät kuitenkaan syvenny tämän moninaisuuden ja sen syiden lähempään tarkasteluun.

Vaikuttavuusinvestoimisen performatiivisuus Suomessa: lähtökohtia

Osallistumme omalla tarkastellullamme Barmanin ja Neylandin avaamaan VI-tutkimusta koskevaan keskusteluun. Tavoitteenamme on valottaa sitä, miten vaikuttavuusinvestoimista performoidaan tietynlaisena ilmiönä avaamalla toistaiseksi vähälle huomiolle jäänyttä suomalaista VI-toimintaa ja sen juurruttamisjärjestelyjä osaksi suomalaista yhteiskuntapolitiikkaa. Lähestymme VI-järjestelyjä tutkimusasetelmalla, joka seuraa yhtäältä callonlaista ohjelmaa: keskitymme VI:n performointiin taloudellisena ja taloustieteellisenä prosessina sekä erilaisten välineiden rooliin tässä muovaautumisessa. Toisaalta havainnoimme VI-järjestelyjen toimeenpanoa myös Callonin ohjelmasta poiketen: erottelemme talouden ja tieteen performatiivisuuksia toisistaan sekä nostamme esille kummastakin poikkeavan arvopohjaisen politiikan näkökulman VI:n muovaautumisessa. Tapaustutkimuksemme pohjalta hahmot-

telemme lopuksi tutkimustapaa, joka tulkitsee vaikuttavuusinvestoimisen tyypisiä kompleksisia yhteiskunnallisia ilmiöitä mahdollisimman monipuolisesti ja kehittää näin ollen Callonin performatiivisuuden ohjelmaan sisältyviä lupauksia edelleen (vrt. Esposito 2013, Farías, Blok & Roberts 2019).

Hyödynnämme tarkastelussamme toisen kirjoittajista toteuttamaa tutkimusta, jonka kohteena oli Suomessa vaikuttavuusinvestoimista keskeisimmin edistänyt organisaatio, Suomen itsenäisyyden juhlarahasto Sitra, sekä laajempi ”vaikuttavuusinvestoimisen ekosysteemi”, jota Sitran vaikuttavuusinvestoimisen tiimi pyrki aktiivisesti sidosryhmiensä kanssa rakentamaan (ks. Tiikkainen 2019). Tutkimuksen kenttätyö ajoitui vuoden 2017 ensimmäiselle puoliskolle, jolloin vaikuttavuusinvestoimisen muotoilu oli jo ehtinyt ottaa ensiaskeleensa Suomessa. Sitran VI-tiimissä elettiin vaikuttavuusinvestoimisen tuetuksi tekemisen ja ekosysteemin rakentamisen kriittisiä loppuvaiheita ennen Sitralle tyypillistä ”exitiä”, tietyn Sitran ”avainalueen” sulkemista siinä vaiheessa, kun ilmiö on jalkautunut riittävästi suomalaisen yhteiskuntaan (ks. Särkikoski 2007).

Sitraan oli perustettu oma vaikuttavuusinvestointitiimi vuonna 2014 ja sen ensimmäiset konkreettiset toimet oli tutkimuksen käynnistyessä jo toteutettu. Sitran VI-tiimi organisoivat ja kiihdytti VI:n juurtumista ja käyttöönottoa ja VI-ekosysteemi rakentui löyhästi tämän työn ympärille: erilaiset yhteiskunnalliset toimijat yli sektorirajojen pyrkivät löytämään uudesta käytännöstä jotain itsensä kannalta hyödyllistä ja lähtivät tältä pohjalta mukaan toimintaan. Myös useampi tulosperustainen rahoitussopimus eli SIB oli saatu liikkeelle, käytännön potentiaalia tarkasteleva kansallinen ohjausryhmä oli perustettu ja Sitran VI-tiimi oli aktiivisesti kotouttanut kansainvälisesti vakiintuneita VI-käytäntöjä ja -käsitteitä Suomen yhteiskuntapoliittiseen ympäristöön (ks. tarkemmin Sitra 2017, Tiikkainen 2019). VI oli silti – ja on edelleen – suhteellisen tuntematon ilmiö niin yhteiskuntapoliittisissa käytännöissä, tutkimuskentällä kuin yhteiskunnallisessa keskustelussa ylipäänsä. Tässä kontekstissa suurin osa aineistomme tapahtumista ja kokouksista

keskittyi VI:n muotoilemiseen ja toimintatavan juurruttamiseen teroittamalla sen yleistä toimintalogiikkaa ja luonnostelemalla yhteisiä toimintasuunnitelmia. Seuraamme tältä pohjalta vahvemmin Barmanin (2015) kuin Neylandin (2018) tutkimusasetelmaa ja valotamme suomalaisen vaikuttavuusinvestoimisen sisältöjä tarkastelemalla sitä, millaisiin suuntiin VI-toimintaa kuljettiin sen vakiinnuttamisjärjestelyissä.

Tarkastelumme pohjautuu Sitrassa tehdylle kenttätyölle. Kenttätyössä havainnoitiin yhteensä kahdeksaa Sitran organisoimaa VI-kokousta ja -tapahtumaa. Lisäksi haastateltiin neljää Sitran VI-tiimin keskeistä asiantuntijaa sekä analysoitiin Sitran tuottamaa tekstimateriaalia: selvityksiä, raportteja ja oppaita (Tiikkainen 2019, liite 2). Aineistonkeruun osalta tutkimus noudatteli Callonin ohjelmalle ja sen taustalla olevalle ANT-lähestymistavalle tyypillisiä piirteitä: mennään kentälle, paikannetaan keskeisiä toimija-välinesommitelmia ja kerätään monipuolista aineistoa tutkittavana olevan ilmiön parhaillaan käynnissä olevasta muotoutumisesta. Monipuolinen kenttätyö tarjosi näin ollen mahdollisuuden pureutua parhaillaan käynnissä olevaan VI-järjestelyjen muotoutumiseen samaan tapaan kuin performatiivisuuden tutkimusohjelmassa on tapana.

Vaikuttavuuden taloudellistamisesta

VI-järjestelyjä performatiivisesti aineistossamme ensisijaisesti taloudellisesti ja taloudelliseksi – taloudellistaminen ulottui käytännössä kaikille VI-ekosysteemin osa-alueille. Ennen kaikkea VI-järjestelyissä keskeinen vaikutusten mallinnus jäsenyi taloudellisesti. Vaikuttavuusinvestoimista taloudellistettiin kuitenkin myös esimerkiksi yhteiskuntapoliittisissa perusteluissa, moraalisisissa jäsenyksissä, vaikuttavuusajattelun kouluttamisessa sekä eri organisaatioiden välisten suhteiden muokkaustyössä.⁷

Taloudellistaminen ilmeni kaikilla näillä osa-alueilla ensisijaisesti *kustannusten* kautta. Kustannukset ja niiden laskenta näyttäytyivät VI:lle keskeisenä ja kyseenalaistamattomana arvottamisen muotona, johon kytkeytyi erilai-

sia toimenpiteitä. Palveluntuottajat esimerkiksi ”pitchasivat” tapahtumissa palveluitaan sijoittajille korostamalla niiden tuottamia rahamääräisiä säästöjä. Hankehallinnoijat puolestaan arvioivat hankkeiden tuloksellisuutta taloudellisen kannattavuuden näkökulmasta. Myös julkisen sektorin toimijat pohtivat nykyhetkisiä ja tulevaisuudessa ilmeneviä kustannuksia ja kustannussäästämahdollisuuksia, joiden myötä VI-toimintaa perusteltiin taloudellisesti erityisesti tulevaan varautumisen näkökulmasta.

Kustannusten ohella VI-järjestelyjä performatiivisesti taloudellisesti myös suhteessa sijoittamiseen. Sijoittajat esittivät muihin ekosysteemin jäseniin verrattuna suorakaisempia talousperusteisia arvostelmia ja toivat julki sijoitustoiminnallisia tavoitteitaan. He korostivat erityisesti palveluntuottajien velvoitetta, jonka mukaan VI-palveluita tuottavien oli kyettävä osoittamaan konkreettisesti, mitä rahallisella sijoituksella on saatu aikaan (ks. Tiikkainen 2019, 107). Sijoittajat jäsenivät VI-toimintaa myös korostuneen laskennallisesti. He hyödynsivät erilaisia laskennallisia kriteerejä, jotka koskivat erityisesti keskeisiä sijoitustoiminnan tekijöitä, sijoitetun pääoman tuotto-odotuksia ja taloudellista riskiä. Samalla he pyrkivät ulottamaan laskennallisen järjestytylinsä kattamaan myös muut ekosysteemiin osallistujat. Sijoittaminen yhdistyi laskennallisuuden kautta myös kustannuspohjaiseen performatiivisuuteen. Sijoitusnäkökulmaisella kustannuslaskennalla muotoiltiin *sijoituskelpoisuutta*: erilaisia VI-toimenpiteitä muotoiltiin kustannuksiksi ja edelleen ”omaisuuseriksi” eli sijoituskelpoiksi hyödykkeiksi, mikä korosti sijoittajien vaikutusvaltaa koko VI-toiminnan suhteen (vrt. Birch & Muniesa 2020, Neyland 2018).

Kustannuslaskelmiin ja sijoituskelpoisuuteen liittyvän VI:n taloudellistamisen lisäksi esille nousi yleisempi ajattelutapa: Suomen julkinen sektori nähtiin lähtökohtaisesti tehottomaksi vastaamaan sosiaalisiin ongelmiin. Koska yhteiskuntapolitiikkaa vaivasi kroonisesti *taloudellinen tehottomuus*, pyrittiin vaikuttavuusinvestoimisella saamaan aikaan muutosta. VI-toimintaa muotoiltiin näin ollen taloudelliseksi ja taloudellisesti tarkasteltuna tehokkaaksi. Tulevan toiminnan te-

hostamisvaatimuksia pohjattiin erityisesti syvenvään, taloudellisilla mittareilla määriteltyyn kestävyysvajeseen: koska huoltosuhde heikkenee, on tehostaminen välttämätöntä. Nämä taustajatukset toimivat yhtä aikaa sekä taloudellistamista normalisoivana horisonttina yhteiskunnallisen tilanteen tulkinnassa että vaikuttivat myös VI-toiminnassa käytettyihin konkreettisiin lasketatapoihin, jotka perustuivat kustannusten minimoimiselle (ks. tarkemmin Tiikkainen 2019, 106–108 & 130–136).

VI-järjestelyjen yleisinä taloudellisina taustaoletuksina vaikuttivat vahva usko yksityisten sijoittajien kykyyn tehdä järkeviä päätöksiä, ajatus väistämättömästä kestävyysvajesta ja siihen kytkeytyvä yhteiskuntapoliittinen tehostamisen eetos sekä näkemys tietynlaisten toimien tehokkuudesta yhteiskunnallisten ongelmien ratkaisemisessa. Samalla yhteiskuntapoliittisen ja ekologisen vaikuttavuuden tavoittelussa ilmeni taloudelliseksi muovaamista ja talouden yhteiskunnallista alanvaltausta, ekonomisaa-tiota. Sitran ja VI-ekosysteemin tuottama ekonomisaa-tio poikkeaa Barmanin (2015) tutkimustulokses-ta, jossa korostui eri toimijoiden ja järjestytylien välinen sopimusjärjestely.

Myöskään Barmanille (2015) keskeiset, vaikuttavuutta määrittelevät ja toteuttavat laskennalliset välineet eivät nousseet omassa aineistossamme esille. IRIS-raportointistandardin ja GIIRS:n vaikuttavuuskriteeristön sijaan taloudellisen arvon ja muiden arvojen rajapintaa hahmoteltiin Sitran kotouttamien välineiden, erityisesti niin kutsuttujen vaikuttavuuden portaiden ja vaikuttavuusketjujen avulla (ks. Sitra 2016b, Puttick & Ludlow 2013). Nämä mallit toimivat VI-pohjaisen ekonomisaation kärkinä: niiden avulla esimerkiksi vanhusten terveys muovautui kysymykseksi pitkäaikaishoidon välttämisestä ja näin saavutettavista julkisen sektorin säästöistä. Mallien kautta VI-toiminnan taloudellistaminen kytkeytyy kiinteästi sen tieteelliseen performatiivisuuteen.

Vaikuttavuuden tieteellistämisestä

Taloudellista ja tieteellistä performatiivisuutta tarkastellaan Callonin ohjelmassa toisiinsa kie-

toutuneina ja näiden performatiivisuuksien yhdistelmät nousivat keskeisiksi myös ohjelmaa noudattavissa tarkasteluissa. Omassa tutkimuksemme lähestyimme VI-toiminnan tieteellisyttä niin ikään performatiivisesti, mutta havainnoimme suomalaisen vaikuttavuusinvestoimisen tieteellistä toimeenpanoa myös sen taloudelliseksi tuottamisesta irrallisena. Aineistossamme tieteelliset menettelytavat ja perustelumallit nousivat esille erityisesti vaikuttavuuden arviointiin kytkeytyneinä. Lisäksi toimintaa ohjasivat organisaatioteoreettiset mallit, kuten tulosperusteisten rahoitussovimusten vakiintuneet sisällöt ja niihin kytkeytyvä ”ekosysteemiajattelu”.

VI-toimien vaikuttavuutta pyrittiin muokkaamaan tieteellisten ja sen kaltaisten menettelytapojen ja järjestytylien mukaisiksi ensinnäkin niin kutsuttujen *vaikuttavuuden portaiden* avulla. VI-ekosysteemi hyödynsi portaita investointien yhteiskuntapoliittisen ja ekologisen vaikuttavuuden arvioinnissa. Palveluntuottajien toimintaa muokattiin mitattavaksi ja yhteismitalliseksi kuljettamalla sitä portaita pitkin ylöspäin kohti tieteen kaltaista standardointia. Ensimmäisellä porrastasolla palvelua tuottava ”yritys osaa kuvata loogisesti, johdonmukaisesti ja vakuuttavasti, mitä se tekee ja miksi toiminnalla on merkitystä”. Kolmannella tasolla ”yritys pystyy kontrolli- ja vertailuryhmän avulla osoittamaan toiminnan ja muutoksen syy–seuraus-suhteen”. Lopulta viidennellä porrastasolla ”yrityksellä on ohjeistus, järjestelmät ja prosessit, joilla varmistetaan yhdenmukainen arvioinnin toistettavuus”. (Sitra 2016b, 7.) Nousemalla vaikuttavuuden portaita ylöspäin palveluntuottajalla olisi näin ollen mahdollisuus täyttää VI-lupaus tieteellisesti mallinnetuista ja mitatuista vaikuttavuuksista. Juurruttaakseen vaikuttavuusajattelua Sitra sidosryhmineen järjesti ”vaikuttavuuskiihdyttämöitä”, joissa ajatusmallia opetettiin palveluntuottajille (ks. Sitra 2018).

Toinen vaikuttavuuden kiihdyttämiseen käytetty tiedeperformatiivinen väline VI-ekosysteemin rakentamisessa oli vaikuttavuusketju. Vaikuttavuusketjun laskennallisuus perustui näkemykselle VI-hankkeiden yhteiskuntapoliittisen kokonaisvaikuttavuuden kompleksisuudesta. Kokonaisvaikuttavuutta oli hankala paitsi tavoit-

tella myös arvioida (ks. esim. Gertler ym. 2016, Vedung 1997). Näin ollen kokonaisvaikuttavuutta (engl. *impact*) purettiin mitattaviin osiin, erityisesti panostuksiksi (*input*), tuotoksiksi (*output*) ja vaikutuksiksi (*outcome*) (Sitra 2016b). Vaikutuksiksi muotoiltiin mitattavia indikaattoreita, kuten säästettyjä rahasummia tai vähentyneitä sairauspoissaolopäiviä. Samalla vaikutuksia oli mahdollista jäsentää etukäteen vain hahmottelemalla panostuksia ja niiden tuotoksia, kuten sijoitettuja rahasummia ja niillä toteutettuja palveluita.

Vaikuttavuuden portaat ja vaikuttavuusketjut kiinnittyivät lisäksi keskeisesti niin kutsuttuun *muutoksen teoriaan* (engl. *theory of change*). Teorian mukaan vaikuttavuuden arviointi on ulotettava kiinteäksi osaksi palveluntuottajan toimintaa ja sen oman toiminnan tarkastelua. Samalla toiminnan tuottama muutos on nostettava organisaation identiteettiä keskeisemmäksi. (Sitra 2016b, Jackson 2013.) Teorian kulmakivet, arviointi ja muutos, juurrutetaan organisaatioihin rakentamalla niiden ohjelmista ja projekteista malleja, jotka ohjaavat organisaatioiden toimintaa ja joita vasten toimintaa voidaan jälkikäteen arvioida.

Muutoksen teoria korosti VI:n tieteellistämislle keskeisiä piirteitä: vaikuttavuuden tieteellistämisen tehosti VI-järjestelyjä kuljettamalla niitä kohti mahdollisimman tarkkaa arviointia ja ennakkointia. Tieteellisyyteen ankkuroiduneina tavoitteina ja arvoina nousivat esille erityisesti kausaalinen todistettavuus sekä institutionaalinen järjestelmällisyys sekä tähän liittyvä yhteismitallisuus. Järjestelmällisyys ja yhteismitallisuus kytkeytyivät lisäksi yksittäistä organisaatiota laajempaan ja yleisempään ”muutoksen teoriaan” ja siihen kytkeytyvään ajatukseen *ekosysteemistä*. Ekosysteemiajattelun kautta tavoiteltiin paitsi VI-järjestelyjen yhteismitallisuutta ja vaikuttavuutta yli organisaatorajojen myös niin kutsuttua *systemistä muutosta*; pyrittiin saamaan aikaan radikaaliksi kuvattu rakennemurros kohti uudenlaista yhteiskuntapoliitiikkaa, joka toimisi korostetun tulosperusteisesti ja kustannustehokkaasti.

Vaikuttavuusinvestoimisen tieteellinen performointi nousi täten aineistossamme esille vaikuttavuuden laskennallisena arviointina ja mittaa-

misena. Vaikuttavuuden muotoileminen tieteellisesti, standardoinnin ja mitattavuuden avulla, oli VI-toiminnassa keskeistä erityisesti siksi, että se tuotti mahdollisuuden VI:n taloudellistamiselle ja takasi sille oikeutuksen – VI tuli mahdolliseksi taloudellisena järjestelyinä sen tieteelliseksi muotoilemisen kautta (vrt. Boltanski & Thevenot 2006). Tiede ei kuitenkaan tyhjentynyt aineistossamme tällaisiin suunniteltuihin ja täsmällisiin tieteellistämistoimiin; tieteelliset järjestelyt näyttäytyivät myös monitulkintaisina ja epävarmoina. Tieteellinen epävarmuus korosti samalla VI-järjestelyjen perimmäistä kompleksisuutta: monikytkettyä VI-toiminta ei asetu ainoastaan yhdellä tavalla hallittavaksi.

VI:n yhteiskunnalliset kokonaisvaikutukset ovat perustavalla tavalla epävarmoja, sillä vaikutuksiin liittyvä tieto on moninaista ja tiivistettävissä monin eri tavoin ja eri rakeisuuksilla (vrt. Neyland 2018, Bowker & Star 1999, 269). Palveluiden tuottamisen vaikuttavuutta pyrittiin muotoilemaan yhtäältä mitattavaksi rajattujen vaikutusten ja panostusten kautta. Toisaalta aineistossamme korostettiin myös ”sopivasti mittaamista”; tunnustettiin, että mallintamisessa ja mittaamisessa on mahdotonta päästä kiinni VI-järjestelyjen yhteiskunnallisten vaikutusten täydelliseen arviointiin. Oli tehtävä aktiivista valikointia: se, mitä vaikuttavuudella kulloinkin tarkoitettiin, vaihteli eri tilanteissa ja konteksteissa. Myös VI-järjestelyjen tieteellisen validoinnin keskeneräisyys ja kokeilevuus nousi esille. Korostettiin, että kyse on toistaiseksi vielä kokeilevista järjestelyistä ja ”raoista mallinuksista”, joiden hienostuneempiin versioihin päästäisiin vasta tulevaisuudessa.

Näiden epävarmuuksien lisäksi VI-järjestelyjen tieteellistäminen näyttäytyi aineistossamme ambivalenttina suhteessa tieteen kytkeytymisiin. VI:n tieteelliset muotoilut pyrkivät tekemään vaikuttavuudesta mitattavaa tavoilla, jotka yhdistyivät VI-järjestelyjen taloudelliseen muotoiluun. Tällainen tieteen kaltaisten laskennallisten välineiden avulla tapahtuva VI:n taloudellistaminen on performatiivisuuden tutkimusohjelman kanssa yhtenevä löydös. Emme kuitenkaan pyssähtyneet tähän tulokseen vaan irrotimme tar-

kastelumme tieteellistymisen ja taloudellistumisen toisiinsa kytkevästä callonlaisesta näkökulmasta. Kun tarkastelimme performatiivisuutta yleisemmin, näyttäytyivät VI:n tieteelliset muotoilut myös itsenäisenä prosessina – vaikuttavuusinvestoimisen tieteellinen toimeenpano ei toiminut ainoastaan VI:n taloudellistamisen renkinä. Esimerkiksi vaikuttavuuden mittaamis- ja mallintamisyrittäykset eivät tyhjentyneet vaikuttavuuden taloudellistamiseen vaan ne sisälsivät myös tieteen sisäistä pohdintaa muun muassa kausallisuudesta ja mallien epävarmuuksista.

VI-järjestelyissä havaitun tieteen erkanemista taloudelliseksi performoinnista korostivat järjestelyt, joissa tiede kytkeytyi myös muihin arvottamisen muotoihin ja perustelumalleihin, erityisesti politiikkaan.⁸ Yhtäältä tieteelliset menettelytavat taloudellistivat arvopohjaisia poliittisia kysymyksiä: esimerkiksi nuorten syrjäytymisestä muotoiltiin laskennallisen ja mallintavan tieteellistämisen kautta taloudellinen kysymys. Lisäksi politiikkaa rajattiin tiettyihin tieteellisesti määriteltyihin kehyksiin kuten syrjäytyneisyyden ehkäisemisen vaikuttavuutta koskeviin määritelmiin. Toisaalta tutkimuksiin sisältyvät tulkinnanvaraisuudet ja epävarmuudet nostivat esille arvopohjaisen päätöksenteon välttämättömyyden. Vaikuttavuuden mitaksi nostettiin monenlaisia, eri toimijoita eri tavoin puhuttelevia tekijöitä, kuten tutkimuksia, arvovaltaisia tahoja tai käytännön kokemuksia. Tässä kontekstissa tieteellisiä jäsenyyksiä käytettiin ensisijaisesti päätöksenteon tukena sen sijaan että tieteelliset perustelumallit olisivat tehneet arvopohjaisen päätöksenteon tarpeettomaksi. Poliitiikkaa ei tieteellistetty (pois) vaan tiede tuotti informaatiota poliittista päätöksentekoa varten.

Vaikuttavuuden (epä)politisoimisesta

VI-järjestelyihin kytkeytyvää politiikkaa ei kuitenkaan ole mielekästä analysoida ainoastaan sen tiedekytkennän kautta, vaan aihe ansaitsee mielestämme oman, poliittikalähtöisen tarkastelunsa. Poliitiikka, käsitettynä arvopohjaisina kiistoina sekä kollektiivisesti velvoittavana päätöksentekona ja tähän liittyvinä käytäntöinä (ks. esim. Blok

2011), kytkeytyy vaikuttavuusinvestoimiseen monin tavoin ja VI-järjestelyjä performoidaan myös poliittisesti ja poliittisiksi.

VI näyttäytyy politiikan näkökulmasta kuitenkin ristiriitaisena. Vaikuttavuusinvestoiminen tuottaa itsessään yhteiskuntapoliittista siirtymää – pyrkimys mitattavaan vaikuttavuuteen kantaa mukanaan uudelleenjärjestelypyrkimyksiä. Tavoitteena on muokata yhteiskuntapoliittisista toimista tulosperusteisia ja todennetusti vaikuttavia. Samalla VI-käytäntöjen laskennallinen tulosperusteisuus muovaa vaikuttavuusinvestoinista teknirationaalista, mallinnettua, mitattua ja tiedettyä. Laskennallinen tehokkuus ja siihen yhdistyvä tulosperusteisuus muotoilevat vaikuttavuusinvestoimista toisin sanoen *epäpoliittisesti*. Ne ehkäisevät arvopohjaisia kannanottoja esimerkiksi upottamalla poliittisia näkemyksiä tieteellisen mallinnuksen premissiksi ja siirtävät VI-järjestelyjä näin ollen etäämmälle poliittisista kysymyksenasetteluista. Tehokkuus ja tulosperusteisuus eivät kuitenkaan ole itsessään poliittisesti neutraaleja vaan kantavat mukanaan arvopohjaisia jäsennyksiä, jotka ilmenevät konkreettisesti VI-hankkeissa. Esimerkiksi pitkäaikaistyöttömyyttä jäsennettiin ongelmana, johon olisi puututtava ensisijaisesti työllistämishankkeiden kautta. Vastaavasti ikäihmisten toimintakyvyn parantamisen keskiöön nostettiin (passiivisen) hoivan tarjoamisen sijasta pyrkimys (aktiiviseen) kuntoutukseen ja hoivapalveluasiakkaiden aktivointiin – hoivan tarjoamista laskennallisesti tehokkaampaa oli saada palvelun asiakkaat kuntouttamaan itseään.

Käytännön hankkeita yleisemmällä tasolla vaikuttavuusinvestoimisessa on kyse yhteiskuntapoliittisesta toiminnasta, joka edellyttää *vakaan poliittisen tuen*. Kaikkien aineistomme VI-projektien kohdalla pyrittiin selkeästi poliittisen tuen pitkäjänteiseen varmistamiseen. Esimerkiksi SIB-sopimukset ja VI-ekosysteemi toimivat vain, jos poliittiset ja hallinnolliset toimijat niiden taustalla sitoutuvat sopimukseen tarpeeksi pitkäksi ajaksi. Pitkäjänteisyys oli tärkeää, sillä varsinainen kokonaisvaikuttavuus on usein mahdollista osoittaa vasta vuosia VI-projektin toteuttamisen jälkeen. Mikäli pitkäjänteistä poliittista tukea ja si-

toutumista ei saavutettaisi – mikä nähtiin riskinä nopeatempoisesti toimivan puoluepolitiikan kontekstissa – putoaisi vaikuttavuuden mallintamiselta ja mittaamiselta ja samalla koko VI-toiminnalta pohja (ks. tarkemmin Tiikkainen 2019, 114).

Pitkäjänteisyys korostui myös ajatuksessa yhteisestä ponnistuksesta, vaikuttavuuksien tavoittelemisen eetoksesta yhteistyön tuloksena. Ajattelutapa nousi esille erityisesti ekosysteemi-ajattelussa, jonka kautta pyrittiin varmistamaan suojeus VI-järjestelyille eri organisaatioissa yli ajan. Keskeistä oli levittää VI:lle suotuisaa ajattelutapaa, jonka mukaan paras vaikuttavuus saavutetaan julkisen ja yksityisen sektorin yhteistyöllä, sommitelmassa, jossa kaikkien osapuolien vahvuudet pääsevät esiin.⁹

Vaikka poliittisen tuen saavuttaminen nostettiin esille tärkeänä päämääränä, korostui käytännön tasolla kuitenkin VI-toiminnan aktiivinen epäpolitisoinninen. Keskeisiä epäpolitisioivia järjestelyjä olivat VI:n muotoilu teknirationaaliseksi ja taloudelliseksi sekä *arvopohjaisten kysymysten upottaminen vakiintuneisiin toimintamalleihin*. Arvopohjaisia kannanottoja ehkäistiin päättämällä keskeisistä asioista varsinaisen poliittisen toimintakentän ulkopuolella. Lisäksi poliittisten kysymysten upottaminen nousi esille sekä päätöksentekoon liittyvän prosessuaalisuuden että vakautettujen roolipositoiden kautta.

Tietyt tieteellisesti muotoillut prosessuaaliset mallit kontrolloivat sitä, missä määrin vaikuttavuusinvestoimista oli mahdollista muotoilla poliittisesti. Nämä prosessi- ja sopimusmallit sekä vastaavat muut säännöt oli kirjoitettu yksityiskohtaisiksi ja kyseenalaistamattomiksi osiksi Suomeen kotoutettavaa VI-kokonaispakettia. Esimerkiksi SIB-malliin oli määritelty valmiiksi, miten koko SIB-toimintaa tulisi edistää (ks. Sitra 2016a). Malli ohjasi esimerkiksi sitä, kuinka vaikuttavuuden tavoittelu etenisi tietyssä järjestyksessä ja tahdissa tarpeen määrittelystä kilpailutukseen ja konkreettisiin projekteihin asti. Tällaisten valmiiksi lukkoon lyötyjen mallien taustalla oli sekä SIB-teoretisointeja että peilausta muualla toteutettuihin hankkeisiin. Sitra muokkasi VI-toimintaa myös aktiivisesti omaan visioonsa ja laissa määritelyyn tehtävänkuvaansa sopivaksi.¹⁰

VI:n poliittisen muotoilun mahdollisuutta padottiin myös upottamalla potentiaalisesti kiistanalaisia kysymyksiä valmiiksi määriteltyihin rooleihin ja positiioihin. Vaikuttavuusinvestoimista kehystettiin ekosysteemin rakentamisessa *win-win-ratkaisuna*, jossa kaikki osapuolet hyötyisivät VI-toiminnasta. Tavoitteen saavuttaminen edellytti kaikkien osallistujien tiivistä yhteistyötä. VI-toimintamalleihin oli kuitenkin kirjoitettu sisään tietyt, verrattain tarkoin määritellyt positiot eri toimijoille, ja positiioihin sidotut toimintamahdollisuudet olivat keskenään eriparisia. Esimerkiksi SIB-malliin oli valmiiksi kirjattu tietyt oletukset eri rooleista ja niihin liittyvistä vastuksista. Tietyn projektin vaikuttavuustavoitteita määritettiin toiminnan panostasolla sijoittajien, julkisen sektorin edustajien ja asiantuntijoiden välillä, mutta palveluntuottajien rooliksi jäi ainoastaan sovittujen velvollisuuksien tarkka toteuttaminen.

VI:n poliittinen ulottuvuus kaventui myös sen tavoitteiden osalta. VI-järjestelyt pikemminkin epäpolitisivat ja vakauttivat vallitsevaa yhteiskuntapoliittista suuntaa kuin avasivat sitä arvopohjaisille kiistoille. Vaikka aineistossamme ilmenneet yhteiskuntapoliittiset tavoitteet, kuten lasten ja nuorten hyvinvointi, maahanmuuttajien kotouttaminen sekä työhyvinvointi, olivat sinänsä yhteiskunnallisesti merkittäviä, olivat ne kuitenkin *poliittisesti verrattain kiistattomia*. Yhteiskuntajärjestykseen ulottuvia, haastavampia ongelmia, kuten sosio-ekonomista eriarvoisuutta, päihteidenkäyttöä tai asunnottomuutta, ei sen sijaan oltu, eikä ole vielä kukaan lähestynyt VI-toimenpitein (vrt. Saari 2015). Löydöksemme seuraavat tältä osin vaikuttavuusinvestoimista kohtaan osoitettua kritiikkiä, jonka mukaan VI-toiminnassa voi olla pikemminkin kyse seurausten hoidosta eikä VI-retoriikassakin korostuvasta juurisyyhin puuttumisesta, ”tulipalojen sammuttamisesta sytyttäjien kiinni ottamisen sijaan” (vrt. Golka 2019, 217–219, Fraser ym. 2018). Yhteiskuntapolitiikan kokonaisvaltaisen muutoksen sijaan VI näyttäisi tarjoavan pikemminkin yhden työkalun lisää yhteiskuntapoliittisten hankkeiden toteuttamiseen. Vaikka VI:n yhteiskunnallinen vaikuttavuus jäisi lopulta rajalliseksi ja VI-järjestelyt tarjoaisivat lähinnä toimintavaihto-

ehtoja erityisiin yhteiskuntapoliittisiin kysymyksiin, eivät laskennallista tehostamista painottavat VI-toimenpiteet silti ole, rajattuinaakaan, poliittisesti neutraaleja.

Johtopäätökset ja keskustelu: VI-järjestelyjen kompleksisuus ja moniperformatiivisuuden metodologia

Olemme edellä tarkastelleet Callonin performatiivisuuden tutkimusohjelmaa ja valottaneet ohjelmaa seuraavissa VI-tutkimuksissa tehtyjä huomioita. Lisäksi olemme nostaneet esille oman VI-tutkimuksemme löydöksiä. Kiteytämme seuraavassa tutkimuksemme johtopäätöksiä ja peilaamme niitä callonlaiseen tutkimusohjelmaan. Nostamme samalla esille VI-tutkimukseen liittyviä kysymyksiä ja esitämme, että talouden ja tieteen yhteisperformatiivisuudessa pitäytyminen uhkaa jättää muunlaiset kompleksisia ilmiöitä tuottavat performatiivisuudet katveeseen. Luonnostelemme tältä pohjalta lopuksi *moniperformatiivisuuden* metodologiaa.

Michel Callonin muotoilema performatiivisuuden tutkimusohjelma ohjaa tarttumaan taloudeksi muotoutumisen prosesseihin tarkan havainnoinnin pohjalta: ilmiöiden taloudelliseksi muotoutumista pyritään seuraamaan mahdollisimman läheltä ilman käsitteellisiä etäännytyksiä ja abstrahointeja. Tutkimuskohteeksi määritellään talouden muodostumisen sommitelmat, joissa taloustieteen ja siihen yhdistyvien laskennallisten välineiden rooli on keskeinen. Taloudellistuminen nousee esille tiedekytkennän kautta: performatiivisuuden tutkimusohjelma analysoi talous-tiede-kytkentää vyyhtinä, jossa talous on upotettu taloustieteeseen ja tiede tulee vaikuttavaksi talouskytkennän kautta. Taloudella ja tieteellä tai muilla arvottamisen muodoilla, perustelumalleilla ja järjestyksillä, kuten arvopohjaisella politiikalla, ei ole tutkimusohjelmassa itsenäistä olemassaoloa. Jos politiikkaa havainnoidaan, nousee se näin ollen esille ja tutkittavaksi ainoastaan sen havaittujen kytkösten pohjalta. Esimerkiksi politiikka ja tiede virtaavat toisiinsa, jopa siinä määrin, että tiede näyttäytyy ANT:n

painotuksen mukaisesti viime kädessä ”politiikan jatkamisena toisin keinoin” (Latour 1983, 168).

Suomalainen vaikuttavuusinvestointi näyttäytyi aineistossamme moninaisena ja vasta muotoaan hakevana yhteiskuntapoliittisena käytäntönä, joka rakentui erityisesti talous-tiede-kytkennän kautta. VI:n yleispiirteet oli kotoutettu angloamerikkalaisesta ”uudesta filantropiasta” (McGoey 2012) hyvinvointivaltion kontekstiin Sitran ja sen luotsaaman VI-ekosysteemin toimesta. Lähinnä ekonomisointiin ja organisaatiojärjestelyihin kytkeytyneet tieteelliset käytännöt vähensivät VI-sisältöjen kompleksisuutta ja muotoilivat VI-toimintaa erityisesti sijoittamisen mahdollistavaan suuntaan (vrt. Barman 2015 & 2020, Birch & Muniesa 2020, Williams 2020). Käytännön tasolla VI-järjestelyjä ohjasivat performatiivisuuden tutkimusohjelman esille nostamat laskennalliset välineet, keskeisimpinä vaikuttavuuden portaat ja vaikuttavuusketjut. Nämä arviointivälineet eivät kuitenkaan määrittäneet VI-järjestelyjä täydellisesti. Lisäksi ne poikkesivat Yhdysvalloissa ja Iso-Britanniassa käytetyistä välineistä. Konkreettisten välineiden lisäksi VI-toimintaa muotoiltiin myös erityisten taustaoleustusten pohjalta ja suhteessa laajempiin sosiaali- ja talouspoliittisiin horisontteihin.

Suomalainen VI-toiminta näyttäytyy tarkastelumme pohjalta talous-tiede-kytkennän ohella käytäntönä, jossa myös talous ja politiikka kytkeytyvät toisiinsa, ja joka on kallellaan talouden suuntaan.¹¹ Taloudellisesti ja taloudelliseksi määrittäville toiminnalle oli ensinnäkin taattava pitkäjänteinen poliittinen tuki. VI-järjestelyjen käytännön tasolla kohtasivat puolestaan yhteiskuntapolitiikka ja sijoittaminen: sosiaalipoliittisen vaikuttavuuden tavoittelu yhdistyi sijoittajien houkuttelemiseen. Vaikka VI-toiminta näyttäytyi keskeisesti riippuvaisena sijoittamisesta, ei kyse ollut kuitenkaan perinteisestä sijoitustoiminnasta. Perinteistä finanssikauppaa on loogista havainnoida talouden sisäisenä, eriytyneenä ja erityisenä toimintatapana: finanssikauppa ei viittaa itsensä ulkopuolelle vaan rakentuu rahavälitteisen itseensä viittaamisen kautta – rahaa ostetaan rahalla, jotta myöhemmin voidaan ostaa lisää rahaa rahalla (Niska 2013, Esposito 2011). VI-

järjestelyt rakentuivat sen sijaan moniäänisemmän: vaikuttavuuden tavoittelussa hyödynnettiin sekä taloustieteellistä informaatiota että tieteelliseksi muokattua yhteiskuntapoliittista vaikuttavuusinformaatiota, vaikka jälkimmäistä myös taloudellistettiin aktiivisesti erityisissä organisaatio-teoreettisissa raameissa. Talous, tiede ja politiikka esiintyivät näin ollen sekä toisiinsa kietoutuneina että osittain itsenäisinä.

Perinteisen sijoittamisen ”itseensä kiertyminen” sisältää omat merkittävät riskinsä, kuten kuplien syntymisen ja vaikeasti ennustettavat kriisit, joiden realisoituessa finanssisfääriin piiloutuneet potentiat purkautuvat kouriintuntuvasti ympäristöön (Mazzucato 2018, Esposito 2011). VI-järjestelyissä piilee vastaavasti riskejä, mutta ne ovat erilaisia ja liittyvät ensisijaisesti yhteiskuntapoliittisiin murrokseen. SIB-projekteja laajasti tutkinut Stefanie Tan onkin kollegoineen (2019) todennut, että SIB-toimintaan sisältyvät riskit juontuvat ennen kaikkea VI-kokonaisuuksien kompleksisuudesta. VI-järjestelyjä luonnehtivat itsepintainen monimutkaisuus, arvioinnin haasteet ja vaikeasti ennustettavat riskit. Tällaiset haasteet eivät kuitenkaan tee vaikuttavuusinvestoinneista automaattisesti ongelmallisia – kyse on pikemminkin yleisestä problematiikasta, joka haastaa käytännössä kaikkia vaikuttavuutta, tulosperusteisuutta ja kustannushyötyjä tavoittelevia yhteiskuntapoliittisia toimia (vrt. esim. Rajavaara 2007).

Oman tutkimuksemme pohjalta ongelmallista VI:ssa on sen sijaan mahdollisuus kehystää vaikuttavuutta tavalla, joka patoaa arvopohjaisia kysymyksenasetteluita. VI-järjestelyjen keskiössä ovat yhteiskuntapoliittisten toimien aktiivinen mallintaminen, mittaaminen sekä ekosysteemin organisaatiomuoto. Kaikki nämä kytkeytyvät vaikuttavuuden tavoitteluun ja muovaavat vaikuttavuudesta itseisarvoa, joka esiintyy poliittisesti neutraalina: kiistanalaiset arvopohjaiset kysymykset – kuten tasa-arvo, demokratia ja oikeudenmukaisuus – uhkaavat typistyä ja teknistyä pois mitattavan vaikuttavuuden tavoitteluisa. Samalla palvelunsaajien roolissa olevat, usein marginalisoidut ryhmät uhkaavat jäädä vaille ääntä ja huomiota. (Langley 2020, Golka 2019, Rajavaara 2007.)

Yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen tehtävänä on pitää esillä tällaisia moniäänisyyden kysymyksiä ja valottaa kehityskulkuja, jotka korostavat tietynlaisia arvottamisen muotoja, järjekylläyttyjä, perustelumalleja ja kysymyksenasetteluja toisenlaisten kustannuksella. Callonin performatiivisuuden tutkimusohjelma ei ole tällaisessa tutkimuksessa nähdäksemme terävimmillään: pitäytyminen vain talouden ja tieteen yhteisperformatiivisuuden havainnoinnissa olisi tuottanut omassa tapaustutkimuksessamme ongelmia eri arvottamisen muotojen, järjekylläyttyvien ja perustelumallien välisten suhteiden ja niissä ilmenevien asymmetrioiden tarkasteluun.

Seuraamme tältä pohjalta Callonin talouden performatiivisuuteen keskittyvän ohjelman päivittämiseen kehottavia tutkimuksia ja pohdimme ohjelman lähtökohtien laajentamista monenlaiset performatiivisuudet huomioivaan suuntaan (esim. Esposito 2013, Birch & Muniesa 2020). Kutsumme lähestymistapaamme moniperformatiivisuudeksi. Empiiristen löydösten ohella lähestymme Callonin performatiivisuusnäkemysten päivittämisestä myös yhteiskuntateoreettisesti. Lähestymistapamme on rinnakkainen esimerkiksi Max Weberin Marxin ajattelua koskevalle ”materialismin positiiviselle kritiikille” (Mommson 1977; Weber 1968). Weber nosti aikoinaan esille Marxin teoretisointiin sisältyvät hyveet ja hyödyt, mutta korosti samalla, että ajatus taloudesta yhteiskunnan perusrakenteena ja tästä seuraava kulttuuristen ilmiöiden palauttaminen materiaalisiin tekijöihin on liioiteltua: aivan kaikkea ei voida johtaa tuotantosuhteista ja toisaalta tuotantosuhteiden analyysi hyötyisi hienojakoisemmasta tarkastelutavasta. Nähdäksemme performatiivisuuden tarkasteluvälineitä tulisi vastaavasti kalibroida hienojakoisemmiksi ja niiden taustalla olevaa performatiivisuuskäsitystä radikaalimmaksi suhteessa kohteeseensa, nykyiseen yhteiskuntamuotoon, joka ei ole tasainen ja sulautunut, vaan Weberiä seuraten: poimuttunut ja eriytynyt.

Yhdistämme empiiriset ja yhteiskuntateoreettiset lähtökohtamme Callonin ohjelman päivittämiseen moniperformatiivisuuden metodologiaksi. Yhteiskuntateoria informoi moni-

performatiivisuuden metodologiaa siten, että performatiivisuuden ohjelman hellimän empiristisen vyyhtimäisyyden ja talous-tiede-vyyhtien jatkuvan rakentumisen sijasta esimerkiksi taloutta, tiedettä ja politiikkaa lähestytään siinä määrin (myös) toisistaan erillisinä, että tutkimuksessa tulisi virittyä havainnoimaan (myös) tätä erillisyyttä. Taloutta ei havainnoida ainoastaan niihin kytkeytyvien tieteellisten ja tieteen kaltaisten järjestelyjen kautta vaan taloutta ja tiedettä viritetään havainnoimaan myös toisistaan erillisinä toiminnan alueina. Vastaavasti myös talouden ja politiikan välillä havaitaan eroja, jos tutkimuksellinen katse irrotetaan taloudelliseksi muotoutumisen prosesseista ja tarkastellaan niiden ohella myös poliittiseksi muotoutumisen prosesseja sekä näiden prosessien eroja ja yhtäläisyyksiä. VI-järjestelyjen tyypillisissä kompleksisissa ilmiöissä keskeisiä tarkastelukohteita ovat näin ollen talouden, tieteen ja politiikan toisiinsa sulautumisen lisäksi myös niiden väliset erot ja eronteot sekä näihin pohjautuvat erityiset yhdistämisjärjestelyt kuten päätökset ja sopimukset. Esimerkiksi päätöksenteon havainnointi nostaa esille talouden ja politiikan olemukselliset erot niiden pidäkkeettömän toisiinsa virtaavuuden sijasta: on tehtävä päätöksiä ja valintoja, sillä esimerkiksi hoivapalvelujen järjestämiseen liittyvät kustannuslaskelmat ja arvopohjaiset näkemykset oikeudenmukaisesta inhimillisestä hoivasta on vaikea sovittaa yhteen.

Moniperformatiivisuuden näkökulmasta on nähdäksemme mahdollista välttää Callonin tutkimusohjelmaan sisäänkirjoitettuja tarkastelun kaavennuksia. Kun performatiivisuuksia lähestytään niiden moninaisuuden kautta, päästään analysoimaan VI-järjestelyjen kaltaisten ilmiöiden muodostumista yhdistelminä, joissa esimerkiksi talous, tiede ja politiikka sekä käyvät yhteen että asettuvat kitkaksiin suhteisiin keskenään. Samalla aukeaa mahdollisuus tarkastella kriittisesti esimerkiksi taloudelliseksi ja poliittiseksi muotoutumisen suhteita: seuraamalla kumpaakin päästään kiinni niiden keskinäisiin voimasuhteisiin konkreettisissa yhteyksissä. Tästä näkökulmasta esimerkiksi vaikuttavuusinvestointitoimintaa juurrutetaan suomalaisen yhteiskuntapolitiikkaan tavalla, joka herkästi sulkee arvopohjaiset

kysymykset mustiin laatikoihin, joiden sisälle voi nähdä ainoastaan talouden kurkistusaukosta, las-kennallisuuden ja hintojen avulla. ■

YTM OLLI TIIKKAINEN *on apurahatutkija ja tohtorikoulutettava Helsingin yliopiston Valtiotieteellisessä tiedekunnassa.*

VTT, DOS. MIKKO J. VIRTANEN *on sosiologian yliopistonlehtori Helsingin yliopiston valtiotieteellisessä tiedekunnassa.*

VIITTEET

- 1 Austin erotti toisistaan kolme puheaktin vaikuttavaa ominaisuutta: lokutionaarisuuden, illokutionaarisuuden ja perlokutionaarisuuden. Näistä *lokutionaarisuus* tarkoittaa puheen konkreettista merkitystä, *illokutionaarisuus* performatiivista toimintaa, joka liittyy konstitutiivisesti puheaktiin ja *perlokutionaarisuus* taas ulkoisia seurauksia, joita puheakti tuottaa (Austin 1962, 122). Samankaltaisia erontekoja on hyödynnetty taloustieteen performatiivisuuden tarkasteluissa, tunnetuin Donald MacKenzien (2006 & 2007) toimesta. MacKenzie (2006, 17) erottaa toisistaan kolme erivahvuista performatiivisuutta, *geneerisen*, *effektiivisen* ja *barneslaisen*. Kaikki taloustieteen aspektit, joita käytetään (ja joilla on näin ollen "seurauksellisuutta") ovat MacKenzien mukaan geneeristä performatiivisuutta. Effektiivistä performatiivisuutta on puolestaan taloustieteen vaikuttaminen taloudellisiin prosesseihin. Tieteensosiologi Barry Barnesin nimeä kantavasta barneslaisesta performatiivisuudesta on kyse silloin, kun taloustiede tekee taloudesta jatkuvasti enemmän taloustieteellisen kuvauksen kaltaista.
- 2 Callon puhuu "taloustieteestä laajassa mielessä" (*economics at large*) ja tarkoittaa sekä akateemista taloustieteen ammattikuntaa instituutioineen ja kytkentöineen että "kaikkea muuta ei-akateemisten toimijoiden elaboroimaa ja hyödyntämää tietotaitoa markkinoista" (Çalışkan & Callon 2010, 4; Callon 2007a). Ajattelutapaan yhdistyy näkemys siitä, että tieteen ja talouden suhdetta on olennaista tutkia niiden välissä tapahtuvana yhteistyönä.
- 3 ANT:n jatkuvien ja mahdollisimman tarkkojen kuvailujen eetos nostaa esiin kysymyksiä: Millainen on käsitteiden ja empirian välinen suhde, kun käsitteet yhtä aikaa sekä virittävät lähestymistavan että toimivat tutkimuskäsitteinä? Löydetäänkö tutkimuksessa ensisijaisesti ne ilmiöt ja piirteet, joita hyödynnetyt käsitteet ohjaavat tarkastelemaan, jolloin tutkimus

kertoo lopulta enemmän tutkimustavasta kuin maailmasta? Entä mitkä ovat lopulta tutkimustapaa noudattavien, kuvailevien tutkimusten pätevyyden kriteerit?

- 4 Käytämme selvyuden vuoksi *economization* käsitteestä suomennotta "taloudellistuminen" viitattessamme callonlaiseen taloudeksi muovautumiseen. Ekonomisaatiosta puhumme silloin, kun korostamme talouden muita elämänelueita ja järjestytyylejä "valtaavaa" luonnetta.
- 5 Tieteentutkija Donald MacKenzien (2006 & 2007) näkemykset eri performatiivisuuksien "vahvuuksista" (ks. viite 1) ovat herättäneet paljon keskustelua ja viime aikojen pyrkimyksissä kategorisoida eri performatiivisuuksia on palattu myös Austinin alkuperäiseen performatiivisuuksien jaotteluun. Callonlaisesta näkökulmasta tällaiset jaottelut eivät kuitenkaan ole keskeisiä, sillä Callon (2010) painottaa, ANT:n pohjalta, performatiivisuutta yleisenä logiikkana, eräänlaisena yhteiskuntaontologisena maksiiminä: yhteiskunta on olemassa performatiivisesti. Samalla performatiivisuus on Callonille analyttinen käsite, joka yhtäältä opastaa lähestymään sommitelmia performatiivisina, mutta jättää toisaalta kunkin sommitelman performatiivisuuden tarkemman luonteen selvittämisen empiirille tutkimukselle. Näin ollen performatiivisuutta ei voida asettaa tutkimustyötä edeltävästi erilaisiin kategorioihin.
- 6 Ajatuksella oli selkeä motiivi, jonka Rockefeller Foundationin silloinen johtaja totesi varsin suoraan: siinä missä maailman kaikkien sosiaalisten ja ekologisten ongelmien hintalappu oli biljoonia, kaikki filantropia kattoi siitä vain noin 490 miljardia dollaria. Pääomaa löytyi sen sijaan satojen biljoonien arvosta yksityisiltä sijoitusmarkkinoilta (Barman 2015, 20).
- 7 Ks. tarkemmin Tiikkainen (2019, 105–106).
- 8 Aineistostamme oli näiden järjestytyyliä ja perustelumallien lisäksi löydettävissä viitteitä myös esimerkiksi koulutuksen, hoivan ja juridiikan huomioivasta VI:n muovautumisesta (ks. Tiikkainen 2019, alaluku 6.3). Näiden kaikkien käsittely tässä yhteydessä ei kuitenkaan ole mahdollista, joten pitäydymme käsittelemään performatiivisuuskäsityksen laajentamista tarkastelemalla poliittista performatiivisuutta.
- 9 Ks. tarkemmin Tiikkainen (2019, 102–104 & 114).
- 10 Sitran tehtävänä on kehittää kilpailukykyä, tehostaa kansantalouden varojen käyttöä ja selvittää tulevaisuuden kehitysvaihtoehtoja (Laki Suomen itsenäisyyden juhlarahastosta 717/1990, 2 §).
- 11 Hyödyntämämme aineisto käsitteli VI-ekosysteemin yleistä rakentamista ja Sitran VI-tiimin toimintaa eikä esimerkiksi yhtä tiettyä VI-projektia. Tietyn projektin

seuraaminen olisi mahdollistanut performatiivisuuden tutkimusohjelmalle klassisen empiirisen tapaustutkimusasetelman eli performatiivisuuden seuraamisen rajatusta lähtökohdasta käsin ja näin ollen tarkemman vertailtavuuden erityisesti Neylandin (2018) tutkimuksen kanssa. Jatkamme kuitenkin parhaillaan tutkimustamme pureutumalla vaikuttavuuden jäsentymiseen monipaikkaisen tutkimustavan mukaisesti (ks. Silvast & Virtanen 2019, Virtanen 2019, Virtanen & Silvast 2020, Virtanen & Salmivaara 2021) kahdessa käynnissä olevassa VI-projektissa, joista toisessa tavoitellaan yhteiskuntapoliittista, toisessa ekologista vaikuttavuutta.

KIRJALLISUUS

- Agrawal, A. & Hockerts, K. (2019) "Impact investing: review and research agenda". *Journal of Small Business & Entrepreneurship*, DOI: 10.1080/08276331.2018.1551457.
- Aspers, P. (2005) "Performativity, neoclassical theory and economic sociology". *Economic Sociology: European Electronic Newsletter* 6:2, 33–39.
- Alasuutari, P. & Qadir, A. (toim.) (2014) *National policy-making: Domestication of global trends*. Routledge, Lontoo & New York.
- Austin, J.L. (2016) *Näin tehdään sanoilla*. Kääntänyt Koskensilta, R. Niin & näin, Tampere. Alkuperäisteos englanniksi 1962.
- Barman, E. (2015) "Of Principle and Principal: Value Plurality in the Market of Impact Investing". *Valuation Studies* 34:1, 51–79.
- (2020) "Many a Slip: The Challenge of Impact as Boundary Object in Social Finance". *Historical Social Research* 45:3, 31–52.
- Barry, A. & Slater, D. (2002) "Introduction: the technological economy". *Economy and Society* 31:2, 175–193.
- Berger, P.L. & Luckmann, T. (1994) *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen. Tiedonsosiologinen tutkielma*. Gaudeamus, Helsinki. Kääntänyt Raiskila, Vesa. Alkuperäisteos englanniksi 1966.
- Birch, K. (2017) "Techno-economic Assumptions". *Science as Culture* 26:4, 433–444.
- Birch, K. & Muniesa, F. (2020) *Assetization: Turning Things into Assets in Technoscientific Capitalism*. MIT Press, Cambridge & Lontoo.
- Black, F. & Scholes, M. (1973). "The pricing of options and corporate liabilities". *Journal of Political Economy* 81:1, 637–654.
- Blok, A. (2011) "Clash of the Eco-Sciences: Carbon Marketization, Environmental NGOs and Performativity as Politics". *Economy and Society* 40:3, 451–476.
- Blyth, M. (2018) *Talouskuri. Vaarallisen opin historia*. Kääntäneet Laurila, H. & työryhmä. Vastapaino, Tampere. Alkuperäisteos englanniksi 2013.
- Boltanski, L. & Thévenot, L. (2006) *On Justification. Economies of Worth*. Princeton University Press, Princeton & Oxford. Alkuperäisteos ranskaksi 1991.
- Bowker, G.C. & Star, S.L. (1999) *Sorting Things Out. Classification and Its Consequences*. MIT Press, Cambridge & Lontoo.
- Brisset, N. (2016) "Economics is not always performative: some limits for performativity". *Journal of Economic Methodology* 23:2, 160–184.
- (2017) "The Future of Performativity". *Æconomia: History, Methodology, Philosophy* 7:3, 1–12.
- Butler, J. (1990) *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. Routledge, New York ja Lontoo.
- (2010) "Performative Agency". *Journal of Cultural Economy* 3:2, 147–161.
- Çalışkan, K. & Callon, M. (2009) "Economization, Part 1: Shifting Attention from the Economy towards Processes of Economization". *Economy and Society* 38:3, 369–398.
- (2010) "Economization, Part 2: A Research Programme for the Study of Markets". *Economy and Society* 39:1, 1–32.
- Callon, M. (1986) "Some Elements of a Sociology of Translation: Domestication of the Scallops and the Fishermen of St. Brieuc Bay". *Power, Action and Belief: A New Sociology of Knowledge* 32:1, 196–223.
- (toim.)(1998a) *The Laws of Markets*. Blackwell, Oxford & Malden.
- (1998b) "Introduction: The Embeddedness of Economic Markets in Economics". Teoksessa Callon, M. (toim.) *The Laws of Markets*. Blackwell, Oxford & Malden, 1–57.
- (1998c) "An Essay on Framing and Overflowing: Economic Externalities Revisited by Sociology". Teoksessa Callon, M. (toim.) *The Laws of Markets*. Blackwell, Oxford & Malden, 244–269.
- (2007) "What does it mean to say that economics is performative?" Teoksessa MacKenzie, D. & Muniesa, F. & Siu, L. (toim.) *How Economists Make Markets. The Performativity of Economics*. Princeton University Press, Princeton, 311–357.
- (2009a) "Civilizing Markets. Carbon Trading between In Vitro and In Vivo Experiments". *Accounting, Organizations and Society* 34:3, 535–548.

- (2009b) "Elaborating the Notion of Performativity". *Le Libellio d'AEGIS*, 5:1, 18–29.
- (2010) "Performativity, misfires and politics". *Journal of Cultural Economy*, 3:2, 163–169.
- (2016) "Revisiting Marketization: From Interface-Markets to Market-Agements". *Consumption, Markets & Culture* 19:1, 17–37.
- Callon, M. & Muniesa, F. (2005) "Economic Markets as Calculative Collective Devices". *Organization Studies* 26:8, 1229–1250.
- Chiapello, E. & Godefroy, G. (2017) "The Dual Function of Judgment Devices: Why Does the Plurality of Market Classifications Matter?" *Historical Social Research* 42:1, 152–188.
- Chiapello, E. & Knoll, L. (toim.) (2020) "Social Finance, Impact Investing, and the Financialization of the Public Interest". *Historical Social Research* No. 173, 45:3.
- Deleuze, G. & Guattari, F. (1987) *A Thousand Plateaus. Capitalism and Schizophrenia*. Kääntänyt Massumi, B. University of Minnesota Press, Minneapolis & Lontoo. Alkuperäisteos ranskaksi 1980.
- (1994) *What is philosophy?* Kääntäneet Tomlinson, H. & Burchell, G. Columbia University Press, New York. Alkuperäisteos ranskaksi 1991.
- Esposito, E. (2011) *The Future of Futures. The Time of Money in Financing and Society*. Edward Elgar, Cheltenham & Northampton.
- (2013) "The Structures of Uncertainty: Performativity and Unpredictability in Economic Operations". *Economy and Society* 42:1, 102–129.
- Fariás, I. & Blok, A. & Roberts, C. (2019) "Actor-network theory as a companion. An Inquiry into Intellectual Practices". Teoksessa Blok, A. & Fariás, I. & Roberts, C. (toim.) *The Routledge Companion to Actor-Network Theory*. Routledge, Lontoo & New York, xx–xxxv.
- FitzGerald, C. & Fraser, A. & Kimmitt, J. (2020) "Tackling the Big Questions in Social Impact Bond Research through Comparative Approaches". *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice*, DOI: 10.1080/13876988.2020.1726177
- Fourcade, M. (2009) *Economists and Societies: Discipline and Profession in the United States, Britain, and France, 1890s to 1990s*. Princeton University Press, Princeton.
- Frankel, C. & Ossandón, J. & Pallesen, T. (2019) "The organization of markets for collective concerns and their failures". *Economy and Society* 48:2, 153–174.
- Fraser, A. & Tan, S. & Lagarde, M. & Mays, N. (2018) "Narratives of Promise, Narratives of Caution: A Review of the Literature on Social Impact Bonds". *Social Policy and Administration* 52:1, 4–28.
- Gertler, P.J. & Martinez, S. & Premand, P. & Rawling, L.B. & Vermeersch, C.M.J. (2016) *Impact Evaluation in Practice. Second Edition*. DOI: <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-0779-4>.
- Global Impact Investing Network GIIN (2019) *Annual Impact Investor Survey*. Kirjoittajat, Mudaliar, A. & Bass, R. & Dithrich, H. & Nova, N. <https://thegiin.org/research/publication/impinv-survey-2019>, julkaistu 19.6.2019, viitattu 30.5.2020.
- Golka, P. (2019) *Financialization as Welfare. Social Impact Investing and British Social Policy, 1997–2016*. Springer Nature Switzerland, Cham.
- Granovetter, M. (1985) "Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness". *American Journal of Sociology* 91:3, 485–510.
- Hacking, I. (2002) *Historical Ontology*. Harvard University Press, Cambridge.
- Healy, K. (2006) *Last Best Gifts: Altruism and the Market For Human Blood and Organs*. University of Chicago Press, Chicago.
- Hess, D. (2013) "Neoliberalism and the History of STS Theory: Toward a Reflexive Sociology". *Social Epistemology* 27:2, 177–193.
- Jackson, E.T. (2013) "Interrogating the theory of change: evaluating impact investing where it matters most". *Journal of Sustainable Finance & Investment* 3:2, 95–110.
- Jessop, B. (2012) "Understanding the 'economization' of social formations". Teoksessa Schimank, U. & Volkmann, U. (toim.) *The Marketization of society: economizing the non-economic*. University of Bremen, Bremen, 5–36.
- Laki Suomen itsenäisyyden juhlarahastosta 24.8.1990/717. <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1990/19900717#a23.12.1999-1252>, viitattu 11.1.2021.
- Langley, P. (2020) "The Folds of Social Finance: Making Markets, Remaking the Social". *EPA: Economy and Space* 52:1, 130–147.
- Latour, B. (1983) "Give Me a Laboratory and I will Raise the World". Teoksessa Knorr-Cetina, K. & Mulkay, M. (toim.) *Science Observed. Perspectives on the Social Study of Science*. Sage, Lontoo, 141–170.
- (2006) *Emme ole koskaan olleet moderneja*. Suomentanut Suikkanen, R. Vastapaino, Tampere. Alkuperäisteos ranskaksi 1991.
- Lehner, O.M. (toim.) (2017) *Routledge Handbook of Social and Sustainable Finance*. Routledge, Lontoo & New York.
- Luhmann, N. (1995) *Social Systems*. Kääntäneet Bednarz, J. & Baecker, D. Stanford University Press, Stanford. Alkuperäisteos saksaksi 1984.
- MacKenzie, D. (2006) *An Engine, Not a Camera. How Financial Models Shape Markets*. The MIT Press, Cambridge & Lontoo.

- (2007) "Is Economics Performative? Option Theory and the Construction of Derivatives Markets". Teoksessa MacKenzie, D. & Muniesa, F. & Siu, L. (toim.) *Do Economists Make Markets? On the Performativity of Economics*. Princeton University Press, Princeton & Oxford, 54–86.
- MacKenzie, D. & Millo, Y. (2003) "Constructing a Market, Performing Theory: The Historical Sociology of a Financial Derivatives Exchange". *American Journal of Sociology* 109:1, 107–145.
- Mazzucato, M. (2018) *The Value of Everything. Making and Taking in the Global Economy*. Penguin Press, Lontoo.
- McFall, L. & Ossandón, J. (2014) "What's New in the 'New, New Economic Sociology' and Should Organization Studies Care?" Teoksessa Adler, P. & du Gay, P. & Morgan, G. & Reed, M. (toim.) *Sociology, Social Theory, and Organization Studies. Contemporary Currents*. Oxford University Press, Oxford, 510–533.
- McGoey, L. (2012) "Philanthrocapitalism and its critics". *Poetics* 40:2, 185–199.
- Mommsen, W. (1977) "Max Weber as a Critic of Marxism". *The Canadian Journal of Sociology* 2:4, 373–398.
- Mirowski, P. & Nik-Khah, E. (2007) "Markets Made Flesh: Performativity, and a Problem in Science Studies, Augmented with Consideration of the FCC Auctions". Teoksessa Mackenzie, D. & Muniesa, F. & Siu, L. (toim.) *Do Economists Make Markets? On the Performativity of Economics*. Princeton University Press, Princeton & Oxford, 190–224.
- Neyland, D. (2018) "On the Transformation of Children At-Risk into an Investment Proposition: A Study of Social Impact Bonds as an Anti-Market Device". *The Sociological Review* 66:3, 492–510.
- Neyland, D. & Ehrenstein, V. & Milyaeva, S. (2019) "On the difficulties of addressing collective concerns through markets: from market devices to accountability devices". *Economy and Society* 48:2, 243–267.
- Nicholls, A. & Dagers, J. (2017) "Academic research into social investment and impact investing: the status quo and future research". Teoksessa Lehner, O.M. (toim.) *Routledge Handbook of Social and Sustainable Finance*. Routledge, Lontoo & New York, 68–82.
- Nik-Khah, E. & Mirowski, P. (2019) "On going the market one better: economic market design and the contradictions of building markets for public purposes". *Economy and Society* 48:2, 268–294.
- Niska, T. (2013) "Talous niukkuuskommunikaationa, markkinoiden systeemitoeettinen kuvaus ja finanssisfääriin erityisyys". Teoksessa Jalava, J. (toim.) *Yhteiskunnan järjestelmät*. Gaudeamus, Helsinki, 164–185.
- Ossandón, J. (2019) "How to Write After Performativity?" Teoksessa Blok, A. & Farias, I. & Roberts, C. (toim.) *The Routledge Companion to Actor-Network Theory*. Routledge, Lontoo & New York, 46–55.
- Pennanen, P. (2020) *Sosiaalinen tulosrahoitus hyvinvointiyhteiskunnan uudistamisen välineenä Suomessa*. Akateeminen väitöskirja, valtiotieteellisen tiedekunnan julkaisuja 150. Unigrafia, Helsinki.
- Polanyi, K. (2001) *The Great Transformation. The Political and Economic Origins of Our Time*. Beacon Press, Boston. Ensimmäinen painos 1944.
- Puttick, R. & Ludlow, J. (2013) *Standards of Evidence: an Approach that Balances the Need for Evidence with Innovation*. Nesta, Lontoo.
- Rajavaara, M. (2007) *Vaikuttavuusyhteiskunta. Sosiaalisten olojen arvostelusta vaikutusten todentamiseen*. Kelan tutkimusosasto, Sosiaali- ja terveysalan tutkimuksia 84.
- Roth, S. & Valentinov, V. (2020) "East of nature. Accounting for the environments of social sciences". *Ecological Economics* 176. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2020.106734>.
- Schefold, L.L. & Pasinetti, B. (2001) *The Impact of Keynes on Economics in the 20th Century*. Edward Elgar, Cheltenham.
- Silvast, A. & Virtanen, M.J. (2019) "An assemblage of framings and tamings – Multi-sited analysis of infrastructures as a methodology". *Journal of Cultural Economy* 12:6, 461–477.
- (arviossa): "On theory-methods packages in science and technology studies". *Science, Technology, & Human Values*.
- Sitra (2016a) *Vaikuttavuuden hankinta. Opas julkiselle sektorille*. Kirjoittaja Pyykkönen, J. Sitran selvityksiä 115
- (2016b) *Vaikuttavuusinvestoimisen opas sijoittajille*. Kirjoittaja Männistö, H. Sitran selvityksiä 120.
- (2017) *Vaikuttavuusarviointi 2: Talouden muutosajuri ja pelinrakentaja. Sitran Talous uudistavaksi ja yhteisölliseksi -vaikuttavuustavoitteen arviointi*. Kirjoittajat Oosi, O. ym. Sitran selvityksiä 127.
- (2018) *Vaikuttavuuden askelmerkit. Työkaluja ja esimerkkejä palveluntuottajille*. Kirjoittajat Heliskoski, J. & Humala, H. & Kopola, R. & Tonteri, A. & Tykkyläinen, S. Sitran selvityksiä 130.
- Smith, K. (2017) "Beyond 'Evidence-Based Policy' in a 'Post-Truth' World: The Role of Ideas in Public Health Policy". *Social Policy Review* 29:1, 151–175.
- Social Finance (2020) "Impact Bond Global Database". <https://sibdatabase.socialfinance.org.uk>, viitattu 20.7.2020.
- Sorsa, V. & Eskelinen, T. (2018) "Taloustieteellinen asiantuntemus teknotaloudellisissa kapitalismissa". *Politiikka* 60:1, 79–88.
- Särkikoski, T. (2007) *Sitra: tulevaisuus tehtävänä*. Edita, Helsinki.

- Tan, S. & Fraser, A. & McHugh, N. & Warner, M. (2019) "Widening perspectives on social impact bonds". *Journal of Economic Policy Reform*, DOI: 10.1080/17487870.2019.1568249.
- Tiikkainen, O. (2019) *Vaikuttavuuden ekosysteemiä rakentamassa. Systeemiteoreettinen tutkielma vaikuttavuusinvestoimisesta & Sitra:sta sen suomalaisena edistäjänä*. Pro gradu -tutkielma. Yhteiskuntatieteiden tiedekunta, Tampereen yliopisto.
- Vedung, E. (1997) *Public Policy and Program Evaluation*. Routledge, Boca Raton.
- Virtanen, M.J. (2019) "What kind of 'a girls' thing'? Frictions and continuities in the framing and taming of the HPV vaccination in Finland". *Sociology of Health & Illness* 41:4, 789–805.
- Virtanen, M.J. & Silvast, A. (2020) "Monipaikkainen kehystymistutkimus". *Sosiologia* 57:2, 183–202.
- Virtanen, M.J. & Salmivaara, S. (2021) "From knowledge to a gendered event and trustful ties: HPV vaccine framings of eligible Finnish girls and school nurses". *Sociology of Health & Illness*. DOI: <https://doi.org/10.1111/1467-9566.13287>
- Virtanen, M.J. & Reinekoski, T. & Lahikainen, L. & Lehtonen, T.-K. (2021) "Travels and Trials of Climate Knowledge in Finnish Municipalities". *Science & Technology Studies*. DOI: <https://doi.org/10.23987/sts.97519>
- Weber, M. (1968) *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*. Mohr, Tübingen. Ensimmäinen painos 1922.
- (2019) *Economy and Society. A New Translation*. Kääntänyt Tribe, Keith. Harvard University Press, Cambridge & Lontoo. Alkuperäisteos saksaksi 1922.
- Weber, O. (2017) "Impact investing". Teoksessa Lehner, O.M. (toim.) *Routledge Handbook of Social Finance*. Routledge, Lontoo & New York, 85–101.
- Williams, J.W. (2020) "Recidivists, Rough Sleepers and the Unemployed as Financial Assets: Social Impact Bonds and the Creation of New Markets in Social Services". Teoksessa Birch, K. & Muniesa, F. (toim.) *Assetization. Turning Things into Assets in Technoscientific Capitalism*. The MIT Press, Cambridge & Lontoo, 268–291.
- Ylikoski, P. (2000) "Bruno Latour ja tieteen tutkimus". *Tiede & Edistys*, 25:4, 296–310.
- Ylikoski, P. (2003) "Ian Hacking ja ilmöiden synty". *Tiede & Edistys*, 28:1, 12–30.
- Zelizer, V. (2005) *The Purchase of Intimacy*. Princeton University Press, Princeton.